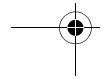
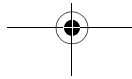
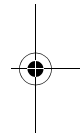
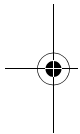
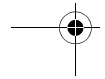
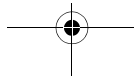
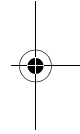
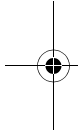
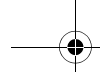

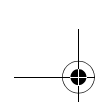
Mondig tegen elke prijs

Mondig tegen elke prijs.book Page II Wednesday, January 30, 2008 12:12 PM

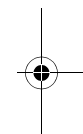
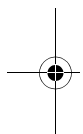

MONDIG TEGEN ELKE PRIJS

HET VRIJE WOORD ALS FETISJ

BAS VAN STOKKOM

Boom Juridische uitgevers
Den Haag
2008

© 2008 Bas van Stokkom / Boom Juridische uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978 90 5454 984 0

NUR 741

www.bju.nl

WOORD VOORAF

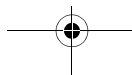
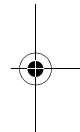
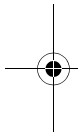
Sinds de aanslag op de Twin Towers in 2001 is de discussie over de islam en de multiculturele samenleving in een stroomversnelling geraakt. De tegenstellingen tussen verschillende bevolkingsgroepen zijn verder aangescherpt. Moslims worden onverbloemd verantwoordelijk gehouden voor de gewelddadige fundamentalistische trekken van de islam. Tegelijk is de retoriek van anti-immigratie door de grote partijen gretig opgepikt. Nederland blikt boosaardig naar niet-westerse allochtonen, doet krampachtige pogingen zijn verleden te laten herleven, en staat met de rug naar de wijdere wereldproblemen.

Moslimvijandigheid, opgeklopte verontwaardiging en provocaties houden de publieke opinie in de greep, waardoor relativerende analyses verdacht zijn geworden. De toon moet niet gematigd worden, maar moet feller. Burgers zouden het recht hebben elkaar te beledigen. Het tolerante zelfbeeld van Nederlanders heeft dan ook flinke deuken opgelopen en in het buitenland is veel goodwill verspeeld.

Hoe kan die agitatie worden geduid? Bieden pers en politiek wel voldoende weerwerk? Mag je het vrije woord beknotten? Dit boekje biedt nadere reflectie op de 'zeg wat je denkt'-storm die over het land raast. Tegelijk biedt het interpretaties van bredere culturele veranderingen. De spastische toestand waarin Nederland zich bevindt, zou ondenkbaar zijn zonder de 'mediatisering van de samenleving' en de intrede van een emodemocratie: gevoelens publiekelijk uitbaten, ook emoties waarop voorheen min of meer een taboe rustte, zoals nijd, jaloezie en hebzucht. Ook wordt aandacht besteed aan enkele ontwikkelingen binnen het psychologische huishouden van burgers, zoals cynisme en onvrede. Aldus wordt de tijdgeest op een cultuursociologische wijze doorvorst, een diagnose tussen betrokkenheid en distantie. Tegelijk bevat het betoog enige ethische en rechtsfilosofi-

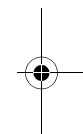
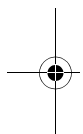
sche overdenkingen, steeds gerelateerd aan de vraag of inperking van het vrije woord zich wel verdraagt met grondwettelijke vrijheden. Het slothoofdstuk is toegespitst op strafrechtelijke vraagstukken. Ten slotte worden suggesties onder de aandacht gebracht hoe we subtieler zouden kunnen debatteren over gevoelige en controversiële zaken.

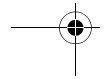
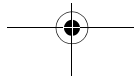
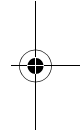
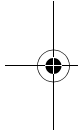
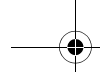

INHOUD

HOOFDSTUK 1 – HET VRIJE WOORD ALS FETISJ	1
HOOFDSTUK 2 – DE TERUGKEER VAN GODSLASTERING	17
HOOFDSTUK 3 – SECULIERE INTOLERANTIE	23
HOOFDSTUK 4 – PERS EN POLITIEK: PLICHT VERZAAKT!	37
HOOFDSTUK 5 – ONNODIG KWETSEN VERBIEDEN?	45
NAWOORD	57
VERANTWOORDING	61

HOOFDSTUK 1

HET VRIJE WOORD ALS FETISJ

De moord op Theo van Gogh (2 november 2004) en de Deense cartoon-kwestie (begin 2006) hebben ongemeen felle discussies losgemaakt over de grenzen van de vrijheid van meningsuiting. Het Nederlandse openbare debat is in een tumultueuze fase beland. De gevoeligheden zijn groot en discussianten lijken gemakkelijk in woede te ontsteken. Politieke uitspraken over de islam, tolerant dan wel intolerant, worden door de strijdende partijen al snel als kwetsend ervaren. Wie regelmatig een opiniërend webforum op internet bezoekt, stoot binnen de kortste keren op intimiderend taalgebruik. Nederland is in verwarring geraakt en tolerante manieren van discussiëren lijken te zijn ingewisseld voor grove taal.

Steeds vreest men een inperking van het debat, een zwichten voor zelfcensuur. 'Mensen die echt alles zeggen, hebben tegenwoordig beveiliging nodig', zei Harry Mulisch. Door de bedreigingen van extreme moslims en andere potentieel gewelddadige lieden zouden politici en opiniemakers in toenemende mate monddood worden gemaakt. Het gaat onder andere om *hatemail*, doodswensen op internet en regelrecht dreigen met geweld. Volgens sommigen staat de vrijheid van meningsuiting onder grote druk.

Het is zonneklaar dat militante moslims snel beledigd zijn en onwelgevallige meningen dreigen te wreken met geweld. Zonneklaar is ook dat sommige politici en opiniemakers niet vrijuit kunnen spreken zoals zij zouden willen. Denkers als Paul Cliteur

hebben zich een tijdje uit het debat teruggetrokken en uit hun mening voorzichtiger. Anderen, zoals Kamerlid Wilders, hebben doorlopend politieke bescherming nodig.

Niettemin schetsen veel opiniemakers een suggestief tijdsbeeld. Zo meent Herman Vuijsje dat schrijvers en wetenschappers steeds meer zouden zwichten voor een 'tirannieke druk' (*NRC Handelsblad* 15 april 2007). Zij zouden niet meer durven zeggen waar het op staat. Als je een dergelijk verhaal leest, zou je haast geloven dat de vrije meningsuiting het elk moment kan begeven. Of neem oud-minister Atzo Nicolaï die waarschuwt dat we de vrijheid van meningsuiting de laatste jaren 'sluipenderwijs' dreigen te verliezen (*de Volkskrant* 22 januari 2007). Uit angst voor heftige reacties zouden minder gangbare opinies niet meer worden geuit. Volgens Nicolaï wordt daarmee de positieve ontwikkeling die sinds de jaren vijftig was ingezet, omgekeerd: onwelkome kritiek gaat weer terug 'onder de deken van voorzichtigheid en verhulling'. We moeten daarom de vrijheid van meningsuiting opnieuw zien te versterken. Het gaat zijns inziens om een absoluut recht, 'de eerste aller grondrechten', de kern van de democratie waaraan niet getornd mag worden, en waaraan andere grondrechten zoals vrijheid van godsdienst en het non-discriminatiebeginsel ondergeschikt horen te zijn. Als we ons van tevoren al beperkingen opleggen, benadrukt hij, wordt 'de bijl aan de wortel van een vrije democratie' gezet.

Dat zal veel democraten aangenaam in de oren klinken. Toch meen ik dat het beeld dat Nicolaï schetst over de 'deken van voorzichtigheid en verhulling' niet klopt. Mijns inziens is er momenteel geen gebrek aan openhartig spreken, robuuste kritiek en recht-voor-zijn-raap commentaren, maar juist een teveel. Juist door dat teveel is er in Nederland een opgeklopte stemming ontstaan, een koortsige sfeer waarin het vrije woord nieuwe taboes lijkt op te roepen. Ik zal die conclusie verder toelichten. Ook wil ik stilstaan bij het 'recht om te beledigen' dat door veel debaters, onder wie Hirs Ali, wordt opgeëist. Die retoriek, zo zal ik betogen, staat in het teken van het recht van de sterkste. Bovendien, wat juridisch geboden is, namelijk ruime grenzen stellen aan vrije meningsuiting, is moreel nog niet verantwoord. Want als burgers

zich louter op rechtsaanspraken richten, kunnen handelingen die moreel wenselijk en zelfs geboden zijn, zoals respect voor elkaar tonen, als triviaal terzijde worden gelegd. Dat laat onverlet dat er ruimte moet zijn voor vrijmoedig spreken, waarbij de pijlen op machtige of machtsbeluste tegenstanders worden gericht. In debatten tussen burgers onderling, zo meen ik, is daarentegen meer goeds te verwachten van een zelfrelativerende houding.

Een teveel aan 'heftig spreken'

Laat ik eerst een aantal langetermijntontwikkelingen bespreken. Ten eerste: de wildgroei van de onthullingsjournalistiek. Iedere dag opnieuw worden in de media affaires opgerakeld. Journalisten doen omstandig verslag van corruptie, omkoperij en kwade trouw van bestuurders. Elk incident wordt breed uitgemeten. De media beschouwen het onthullen van misstanden terecht als hun taak, maar natuurlijk staat er ook een forse premie op het openbaren van schandalen. De media zijn onderling immers verwickeld in een commerciële strijd om de aandacht van de lezer en de kijker. Daarom krijgen de meest opzienbarende en schokkende items voorrang. Het contrast tussen de huidige onthullingsijver en de brave journalistiek van de jaren vijftig, toen kranten en omroepen nog in een verzuild bestel lagen verankerd, kan haast niet groter zijn.

In feite zijn de media opgeslokt door de almaar uitdijende amusementsindustrie waarin schandelijke of aanstootgevende voorvallen snel tot nieuwsitems worden verheven. Mediaonderzoekers verwijzen dan ook naar de opkomst van emotienieuws, dat ten koste gaat van inhoudelijke berichtgeving.¹ Wie zich negatief uitlaat over een zaak wordt gemakkelijker gehoord, omdat provocerende uitspraken extra nieuwsaandacht waarborgen. De 'medialogica' van *scoops* en primeurs, van schandaal, ophef en

1. *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*, Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling / Den Haag: Sdu Uitgevers 2003.

conflict, en het veronderstelde strategische spel om de macht, dwingt daar ook toe.

Ten tweede: het is bepaald niet waar dat burgers hun ongenoegens en grieven niet meer durven uiten. Dat het land weer de warme deken van de jaren vijftig over zich heen trekt, zoals Nicolaï suggereert, is bepaald geen overtuigend beeld. Integendeel. Elk jaar wordt krachtiger en fanatieker gebruikgemaakt van de vrije meningsuiting. De grens tussen vrije meningsuiting en onnodig kwetsen wordt telkens weer verlegd. Nederland lijkt pas de laatste jaren het plezier van grove en obscene taal werkelijk te hebben ontdekt. Columnisten en cabaretiers laten geen gelegenheid onbenut om het vrije woord te loven en vervolgens de confrontatie te zoeken. De omgangsvormen in talkshows worden meer en meer op die nieuwe stijl afgestemd: van je afbijten of elkaar overtreffen met sarcastische dooddoeners. Alleen heftige meningen, straatwijsheden en ongeremd gespuide vooringenomen opinies lijken te tellen. De talkshow geldt dan ook als een amusant 'sportevenement', waarbij het publiek op de hand is van de meest bijdehante en venijnige sprekers. Ook elders zijn de omgangsvormen grover geworden. Het schelden op school, op straat en in cafés is heftiger geworden. Het 'openbare leedvermaak' op of rondom voetbalstadions krijgt veel navolging.

Er is onmiskenbaar sprake van krachtiger verbaal geweld. Volgens taalwetenschappers brengt de beledigende animale reeks 'aap, rund, ezel' die in het verzuilde tijdperk als aanstootgevend gold, geen enkele verontwaardiging meer voort. Juist woorden met de hoogste taboewaarde zijn populair, meestal voorzien van toespelingen op seks en dodelijke ziektes.²

Internet is een geval apart. De groei van het aantal haatuitingen, vooral na de moorden op Fortuyn en Van Gogh, en de brute en shockerende aard van die uitingen, zijn evident. Op veel websites vinden we sinistere doodswensen en wordt de overtreffende trap van destructieve taal gezocht, vaak door jongeren die 'zieken' als kick ervaren. Ook op shocklogs als GeenStijl en VKmag (voor-

2. Zie Bas van Stokkom, *Beledigd in Amsterdam. Verbaal geweld tussen politie en publiek*, Alphen a/d Rijn: Kluwer 2005.

heen 'Volkomen Kut') die een meer satirische en parodiërende stijl hanteren, monden veel 'discussies' uit in bedreiging en discriminatie.³

Dat het verbale wapenarsenaal zich heeft vermenigvuldigd en dat er minder tegen wordt opgetreden, blijkt ook uit vervolgingen. In 1966 werden studenten nog veroordeeld omdat zij affiches op hun raam plakten met de tekst 'Johnson molenaar'. Anno 2006 moest voormalig minister Verdonk toezien dat de Arnhemse politierechter de tekst 'reisbureau Rita, arrestatie, deportatie, crematie, adequaat tot het bittere eind' toelaatbaar achtte (nadat elf asielzoekers om het leven waren gekomen tijdens een brand in een gevangenis op Schiphol). Het bespotten van vreemdelingen is momenteel wijd verbreid. Criminoloog Frank Bovenkerk wijst op een bombardement van vijandige opinies tegen moslims. Voor columnisten is het zwartmaken van de islam een populair tijdverdrijf geworden.⁴

In een tijdgeest die (over)vol is van oprechtheid en zeggen-waarhet-op-staat geldt fatsoen als een overleefd en hypocriet restant van de jaren vijftig. Ian Buruma heeft in zijn boek *Dood van een gezonde roker* de spastische toestand waarin Nederland zich momenteel bevindt, aldus verwoord: 'De eis van totale eerlijkheid, de gedachte dat tact een vorm van hypocrisie is, en dat alles, ongeacht hoe gevoelig het is, in alle openheid en zonder enige beperking gezegd moet kunnen worden, die verheffing van lompheid tot een soort moreel ideaal, dat gecultiveerde gebrek aan fijngevoeligheid is iets wat we in het Nederlandse gedrag wel vaker tegenkomen.'⁵

Volgens Buruma kunnen ironie en sarcasme een gezond tegengif zijn tegen dogmatisme, maar ook een vrijbrief voor onverantwoordelijkheid: 'Extreme en agressieve uitspraken worden nadat de gifpijlen doel getroffen hebben, vergoelijkt door de bewering

3. Zie Albert Benschop, *Kroniek van een aangekondigde politieke moord. Jihad in Nederland*, Utrecht: Instituut Forum 2005 (ook: <www.sociosite.org>).

4. Zie Frank Bovenkerk, 'Islamofobie', in: J. van Donselaar & P. Rodrigues (red.), *Monitor racisme en extremisme: zevende rapportage*, Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden 2006.

5. Ian Buruma, *Dood van een gezonde roker*, Amsterdam: Atlas 2006, p. 81.

dat het maar schertsend bedoeld was. Theo van Gogh noemde zichzelf een dorpsgek, alsof het hem daardoor vrijstond te zeggen wat hij maar wilde. Toch wilde hij tegelijkertijd serieus genomen worden. Die dubbelzinnigheid is een veel voorkomende kwaal in de intellectuele discussie in Nederland, waarvan de door Van Gogh bewonderde Reve het schoolvoorbeeld was. In een gemeenschap met strikte grenzen, waar iedereen de regels van het spel kent, wordt de destructieve kracht van zo'n houding gedempt. Maar als er anderen bij betrokken raken, met een minder speelse opvatting van de taal, kan het effect verwoestend zijn.⁶

Neem de Haagse hiphopgroep Den Haag Connection (DHC) die in een rapnummer Hirsi Ali op de slachtbank legde. Dat gaat in termen als 'Stuur een scudraket naar die kankerslet'. Voor de rechtbank zeiden de rappers: 'Het zijn maar woorden.' Als ze Hirsi Ali echt hadden willen doden, zouden ze beslist niet met hun plannen te koop hebben gelopen. Ze meenden ook dat hun song niet als kunstuiting maar als 'bagger' moest worden opgevat. Daarmee, zo merkt Buruma op, geven de rappers uiting aan iets wat in Nederland niet ongewoon is: namelijk agressiviteit als teken van oprechtheid, het ventileren van woede als bewijs van morele eerlijkheid.⁷

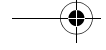
Nadat het Openbaar Ministerie in het geweer was gekomen, maakte cabaretier Theo Maassen een alternatieve rap waarin Hirsi Ali en andere politici werden bedreigd. Hij vond het leuk om 'een ultieme doodsb bedreiging te maken, een waarin zoveel mensen bedreigd worden dat het alle andere doodsb bedreigingen overbodig maakt. Eerst de bekende mensen, dan de onbekende en dan de dieren. Iedereen.'⁸ Vast en zeker ironisch bedoeld, maar zijn bulderend geschut komt stevast terecht op het rancuneuze repertoire van internetfora.

Kortom, in de loop van het laatste decennium zijn de proeftuinen van beledigen en kwetsen nadrukkelijker opgezocht. Niet verwon-

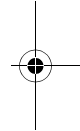
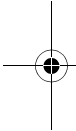
6. Buruma, *Dood van een gezonde roker*, p. 95.

7. Buruma, *Dood van een gezonde roker*, p. 186.

8. Geciteerd in Jos van Dijk, *Dit kan niet en dit mag niet*, Amsterdam: Otto Cramwinckel 2007, p. 123.

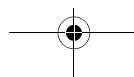

derlijk, want naarmate de amusementsindustrie sterker het mediavormgeving en de debatcultuur bepaalt, grijpt het 'zeggen wat je denkt' sterker om zich heen. Tegen die achtergrond klinken de woorden die koningin Beatrix tijdens haar kersttoespraak in 2006 uitte, machteloos: 'Wie anderen beschimpt verliest zelf geloofwaardigheid: het onbeheerste woord schiet zijn doel voorbij.' Dat was inderdaad lange tijd het geval. Tot aan de jaren negentig, toen de trend van 'alles uiten' hegemoniale trekken kreeg in de media, waren de criteria van 'goede smaak' door het grote publiek nog min of meer verinnerlijkt. Een kritische en reflectieve elite, met coryfeeën als Adriaan van Dis en Van Kooten en De Bie, nam geen blad voor de mond maar maakte geen misbaar. Smadelijke uitingen waren geen doel op zich. In een dergelijk klimaat plaatsten mensen die haatdragende opvattingen uitten, zichzelf inderdaad in een ongunstig licht en niet degenen die zij veroordeelden. Aanhoudende laster en boosaardige beledigingen werden gewoonweg dwaas gevonden. Dat alles lijkt nu veranderd. In een cynische samenleving gelden andere statusverhoudingen: heftig spreken en afbekken geven juist maatschappelijk aanzien. Sprekers die gebruikmaken van milde ironie en de scherts om mensen tot denken aan te sporen, zijn verdacht of 'politiek correct', want zij willen tegenstellingen overbruggen.

Zelfcensuur: een nieuw taboe

Assertief spreken lijkt deel te zijn geworden van de Nederlandse identiteit. Het bizarre idee dat het agressief verwoorden van alles wat je dwars zit, morele eerlijkheid veronderstelt, stamt ongetwijfeld uit de jaren zestig. In die jaren zijn veel taboes in ongenade gevallen, vooral taboes rondom seksualiteit. Taboes doorbreken werd soms een spel waarbij men verzekerd was van heftige emotionele reacties. De commerciële media hebben echter een nieuwe draai gegeven aan de in de jaren zestig gepropageerde vrijmoedigheid van spreken. Pas sinds de amusementsindustrie het land in de greep houdt, wordt schaamteloos ingespeeld op sensatie en schandaal. Donkere emoties als nijd en jaloezie zijn uit hun sluimertoe-

stand ontwaakt. Ze worden aangeprezen en commercieel uitgebuit. Ze zijn in zekere zin geëmancipeerd. Enerzijds zien we een gretige identificatie met roem, rijkdom en glamour, anderzijds verontwaardiging over criminelen en illegale buitenlanders en de roep om harde maatregelen en strenge straffen. Wat tabloids als *Bild-Zeitung* en *The Sun* het publiek voorschotelen maar in Nederland lange tijd smakeloos werd bevonden, is in nog geen twintig jaar de hoofdschotel van de Nederlandse emotiejournalistiek geworden.

Ten gevolge van deze mediarevolutie lijken alle resterende taboes naar de prullenmand verwezen. Toch zijn er merkwaardig genoeg ook enkele nieuwe taboes ontstaan. De opvallendste daarvan is het taboe op het taboe zelf: *alles* moet gezegd kunnen worden. Mensen mogen zich door niets en niemand de wet laten voorschrijven. Censuur geldt als 'onrein', ook als je jezelf censuur oplegt. Tegelijkertijd doet het vrije woord dienst als nieuwe fetisj, terwijl zelfexpressie wordt verafgood. Kenmerkend is dat de vrijheid van meningsuiting vaker in absolute zin wordt gedefinieerd: onbeperkt, dat wil zeggen inclusief het recht om te bespotten of te kwetsen. Menigeen gelooft dat de kwaliteit van de democratie daarmee gediend is. Zo zou de openbare verkondiging van racistische ideeën per saldo de bestrijding van die ideeën ten goede komen. De remedie is dus steeds *more speech*.

Dit naïeve optimisme is kenmerkend voor veel kampioenen van de absolute vrije meningsuiting. Zij struikelen over elkaar om eenieder die extreme meningen verkondigt, bescherming te bieden. Als iemand de Holocaust wil ontkennen of welk taboe dan ook wil doorbreken, moet hij dat vooral doen. Ook deze charlatanerie maakt van het vrije woord een fetisj, een bijgeloof dat aan *elke* uiting magische positieve eigenschappen toeschrijft. Ieder heeft natuurlijk de vrijheid om van domheid of obsceniteit te getuigen, maar moeten we ons dan in naam van de vrijheid van meningsuiting uitsloven om allerlei vulgaire gedachten aan te moedigen? Het is amusant te zien hoe doorgaans verstandige broodschrijvers en cabaretiers zich haastig uitleveren aan dat uitwendige gezag van het vrije woord.

Is het ook niet dwaas om demonstraties van politieke extremisten zonder enige afweging van mogelijke kwalijke effecten vrije

baan te geven? Burgers staan behoorlijk wat middelen ter beschikking om te getuigen van onrecht of te attenderen op misstanden, van gebruik van internet tot het verspreiden van folders. Je moet dus wel heel zwaarwegende redenen hebben om de vijandelijkheden die sommige demonstraties zullen uitlokken, op de koop toe te nemen.

Het heeft er veel weg van dat beknotting van de vrijheid van meningsuiting het enige taboe is dat werkelijk rest: men is geschokt en komt woorden tekort om mogelijke inperkingen van het vrije woord te veroordelen. Alleen al spreken over zelfcensuur roept weerzin op. Zelfcensuur zou getuigen van onoprechtheid en gebrek aan moed, een buiging voor hypocriete en laffe fatsoensregels. Sterker, zelfcensuur wordt als een karakterfout ervaren. Aldus worden morele intuïties op hun kop gezet: respect en fatsoen zijn verdacht, want zij veronderstellen een 'buigen' voor 'de vijand' die juist beledigende kritiek verdient. En dus gaan we vrolijk door met moord en brand schreeuwen en krijgen we dezelfde woorden terug. In de woorden van Bas Heijne: 'Iedereen verschanst zich achter zijn eigen waarheid en op degenen die die waarheid niet onderschrijven wordt het vrije woord losgelaten. Het resultaat is een veelzeggende paradox: er wordt steeds meer gezegd, en steeds harder, en tegelijkertijd groeit het gevoel dat je niks meer mag zeggen.' (NRC Handelsblad 6 november 2004)

Kwetsen als een 'publiek goed'

De toon moet niet gematigd worden, hij moet feller. Dat zeggen Ayaan Hirsi Ali, Theodor Holman, Afshin Ellian, Leon de Winter en andere 'vrienden van Van Gogh'. Zij wensen de discussie op scherp te zetten en claimen een *right to offend*. Voor zover zij daarmee bedoelen dat je je mening mag zeggen, ook als die anderen onaangenaam of beledigend in de oren klinkt, is er weinig aan de hand. En natuurlijk bepleiten de genoemde dame en heren geen zinloos gescheld, zeker Hirsi Ali niet. Niettemin, het debat moet heftiger. Volgens Hirsi Ali zijn we 'islammoe', verdringen we de gevaren van het islamradicalisme en zijn we angstig om mensen in

hun religieuze gevoelens te kwetsen (*de Volkskrant* 4 mei 2005). Pas als ‘gesprekspartners’ zich in hun eer aangetast voelen, wanneer zij worden geraákt, zou er volgens haar sprake zijn van meningsuiting die er werkelijk toe doet. Dat betekent dat niet zozeer goede argumenten moeten worden ingezet, maar woorden waaraan de ander aanstoot zal nemen. Discussie wordt aldus een machtsstrijd: retorische middelen beproeven en louter confronteren.

De gevolgen van haar interventies zijn inmiddels bekend. De meeste moslims wenden zich af, terwijl sommigen in de tegenaanval gaan. *NRC Handelsblad*-journalist Rob Wijnberg heeft dat bondig samengevat: ‘Aan de ene kant zag men de “triumph of the weak”: moslims gingen zich opstellen als slachtoffers van de verlichtingsterreur en hielden zich des te steviger vast aan de kettin- gen waarvan Hirsi Ali ze poogde te ontdoen. Aan de andere kant zag men de “revenge of the powerless”: radicalisering, bedreigingen en frustraties.’⁹

Het nuchter verwoorden van kwalijke praktijken binnen islam- culturen zou vermoedelijk veel effectiever zijn geweest. Men kan zich dan in de betrokken personen herkennen. Maar polemisten houden nu eenmaal meer van overdrijving, verdraaiing en beschuldiging. Wat bezielt hen eigenlijk? In een introspectieve beschouwing heeft Gerrit Komrij al weer enige tijd terug enkele treffende antwoorden geformuleerd op deze vraag. De polemist heeft volgens hem lak aan een boodschap. Wat hem belang inboezemt is de polemie zelf. ‘Hij lijkt bezeten van heilig vuur omwille van een goede zaak, maar wat hem uiteindelijk drijft is niets anders dan zijn polemische aard. Zijn tegenstander kleinerend streelt hij zichzelf.’¹⁰

Het ‘recht’ te beledigen komt polemisten goed te pas. Dat geldt niet minder voor lieden die hun brood verdienen met sarcasme, treiteren, shockeren of het scheppen van controverses. Zij zijn gebaat met zo min mogelijk regulering. Een *right to offend* kan dan ook als een ‘recht van de sterkste’ worden uitgelegd: voorbehouden aan een elite van goed gebekten die over zendtijd en publieke

9. Rob Wijnberg, *Boeiuh! Het stille protest van de jeugd*, Amsterdam: Prometheus 2007.

10. Gerrit Komrij, ‘Polemiek, of het geloof in de literatuur’, *Maatstaf* 1983, nr. 10/11, p. 2.

podia beschikt om burgers op stang te jagen. De kosten zijn door-
gaans voor rekening van religieuze en etnische minderheden die
zich niet willen of kunnen verweren.

Neem de Deense cartoons. Veel politieke straatvechters en
beroepsprovocateurs wisten niet hoe snel ze de spotprenten moes-
ten overnemen. Wilders publiceerde de cartoons op zijn website
en ontving prompt de tientallen dreigbrieven waarop hij rekende.
En vervolgens maar klagen dat die moslims zo weinig kunnen
incasseren.

De macho's van het vrije woord doen zelden hun best verder te
komen in het debat. Ook nu geldt: de tegenstander wegzetten en
zelf triomferen. Nobele motieven om de vrijheid van menings-
uiting te beschermen moeten in die groep dan ook zeer betwijfeld
worden. De socioloog Jacques van Doorn verwoordde het aldus
(*NRC Handelsblad* 18 februari 2006): 'Het beroep op de vrijheid
van meningsuiting [is] in deze gevallen louter een voorwendsel,
een doorzichtige maar ontoereikende rechtvaardiging van de ware
bedoeling: de andere partij zoveel mogelijk te beledigen en te ver-
nederen. Het Westen, dat zich graag als superieur van de "achter-
lijke" islamitische cultuur wenst te onderscheiden maakt zich hier
schuldig aan verwijtbaar immoreel gedrag dat op geen enkele
manier valt goed te praten.'

Ter verdediging van het 'recht op beledigen' brengen de 'vrienden
van Van Gogh' het Handyside-arrest van het Europese Hof voor de
rechten van de mens in stelling.¹¹ Maar ze laten na dat arrest goed
te verwoorden. Dat arrest zegt alleen dat het toepassingsgebied van
vrije meningsuiting ook kwetsende ideeën omvat. Het proces van
waarheidsvinding is aangewezen op kritische uitlatingen die
menigeen zullen schokken en kwetsen. Dat is mooi, want robuuste
meningsuiting verdient bescherming. Van een 'recht op kwetsen' is
echter volstrekt geen sprake. Het zou ook dwaas zijn om bijvoor-

11. Zie Ellian en De Winter in *de Volkskrant* 28 december 2006. De kern van het Handy-
side-arrest luidt: 'The right to freedom of expression is also applicable to information
and ideas that offend, shock or disturb the State or any other sector of the population.
Such are the demands of pluralism and tolerance without which there is no democra-
tic society.'

beeld een nodeloze, gratuite belediging die niets toevoegt aan de discussie, tot recht te verheffen. De letterkundige Ineke Sluiter zegt daarover het volgende: 'De belediging mag geen doel op zich zijn, en er kan in die zin ook geen recht op bestaan. Tot een "recht" verheffen wij iets dat in zichzelf als "goed" kan worden beschouwd.' (*de Volkskrant* 24 februari 2007) Het 'recht op beledigen' is dan ook een uitnodiging tot onfatsoen. En ontslaat je van de plicht verantwoord met vrijheid om te gaan. Fatsoen is ook: je uitlatingen aanpassen aan het vermogen van opponenten om een weerwoord te bieden.

Of deze visie iedereen zal overtuigen is de vraag. Want in een cynisch klimaat wordt het uiten van obscene en giftige woorden als een 'positief goed' gezien vanuit grondwettelijk perspectief. Antidiscriminatiewetgeving wordt om die reden snel als repressief beschouwd en haar ratio suspect. De pleitbezorgers van het absolute vrije woord keren zich dan ook vierkant tegen de strafbaarstelling van belediging: 'Men hoeft dan slechts blijk van belediging te geven om een ander het zwijgen op te laten leggen.' (Rob Wijnberg in *NRC Handelsblad* 31 juli 2007) Dat zou inderdaad een absurde situatie zijn. In de regel zullen burgers confronterende opvattingen waarin krenkende kwalificaties voorkomen, moeten dragen. Dat ligt echter anders voor uitlatingen die de gelijke menselijke waardigheid aantasten, zoals 'christenen zijn ondermensen' of 'islamieten moeten ze de zee in sturen'. Als kwetsende taal, bijvoorbeeld vervat in een racistisch pamflet of een religieuze haatcampagne, alleen onverdraagzaamheid voedt en verder geen enkele functie heeft in het maatschappelijke debat, hoeft het strafrecht niet werkeloos toe te zien.¹² Bovendien, zou een robuuste maatschappelijke discussie over een controversieel onderwerp worden gehinderd wanneer racistische of jihadistische vuilspuiterij bestraft zou worden? Ik meen van niet, maar op dit punt heerst in Nederland een soort loopgravenmentaliteit: het kleinste toegeven wordt als de totale ondergang van het vrije woord beschouwd.

Kwetsen is rehtens geoorloofd, en wat een belediging is, dat maakt de rechter wel uit, zo meent Frits Bolkestein (*de Volkskrant*

12. Zie hoofdstuk 5.

24 april 2007). Maar wat juridisch geboden is, namelijk ruime grenzen stellen aan vrije meningsuiting, is moreel nog niet verantwoord. Want als moraliteit tot rechtsaanspraken wordt verengd, kunnen handelingen die moreel wenselijk en zelfs geboden zijn (zoals respect tonen) als triviaal terzijde worden gelegd. Burgers kunnen dan verantwoordelijkheid ontlopen en hoeven zich niet af te vragen waar de grenzen van het fatsoen liggen. Het eind van het liedje is dat burgers prompt naar de rechter stappen om hun gelijk te halen. Volgens rechtsfilosoof Koen Raes is deze ontwikkeling een gevaar voor de rechtsstaat.¹³ Vrijheden hebben alleen zin binnen een samenleving waarin wederzijdse verplichtingen gelden, zoals respect voor de vrijheid van anderen. Het beroep op de vrijheid van meningsuiting veronderstelt dan ook een maatschappelijk engagement om inbreuken op ieders waardigheid te verhinderen en te bestrijden. Alleen wanneer burgers zich dat engagement eigen maken, kan het recht op vrije meningsuiting voor iedereen verzekerd blijven.

Vrijmoedig spreken

Sommige polemisten willen ons doen geloven dat zelfcensuur wordt ingegeven door lafheid. Maar zelfcensuur hoeft geenszins voort te komen uit angst. Er zijn tal van andere motieven: zelfbeheersing, fatsoen, tact, diplomatie en de noodzaak een compromis te sluiten. Maar al die motieven worden tegenwoordig snel verdacht bevonden. Respect tonen of simpelweg voorkomen dat mensen worden gekwetst kan natuurlijk moeilijk laf worden genoemd. Het is wel laf kritiek in te slikken als je weinig risico loopt te worden aangepakt. Daarom is vrijmoedig spreken zo van belang. Compromisloos de waarheid zeggen kan wel degelijk een legitieme rol vervullen. Als Hirsi Ali zegt dat we 'gevestigde machten moeten bevragen en uitdagen' betoont zij zich een vrijmoedig spreekster (*de Volkskrant* 4 mei 2005). Als je de leidsmannen van tradities,

13. Koen Raes, 'Vrijheid van meningsuiting en de revisionistische geschiedvervalsing', in: G. Schuijt & D. Voorhof (red.), *Vrijheid van meningsuiting. Racisme en revisionisme*, Gent: Academia Press 1995.

heersende meningen en dogma's aanspreekt, kun je je geen twijfel of scepsis veroorloven. Evenmin kan de vrijmoedige zich terughoudend gedragen.

Reeds in de Griekse tijd werd vrijmoedig spreken op prijs gesteld, zo leert Michel Foucault in zijn korte verhandeling over *parrèsia*.¹⁴ Die term duidt op de plicht om de waarheid te spreken ook al is die bedreigend voor anderen, en ook al loop je het risico de boosheid van de ander op je hals te halen. De vrijmoedige spreker veroorlooft het zich gevaarlijke dingen te zeggen die anderen onwelgevallig zijn. Hij loopt dus het risico om aangepakt te worden door machthebbers of gehaat te worden omdat zijn mening strijdt met die van de meerderheid. Nu wijst Foucault erop dat de Griekse denkers wel enige eisen stelden aan vrijmoedig spreken. Ten eerste is de *parresiastes* altijd minder machtig dan degene met wie hij of zij spreekt: *parrèsia* komt dan ook van 'beneden' en is 'omhoog' gericht. De filosoof die een tiran bekritiseert is vrijmoedig, een leraar die kinderen bekritiseert niet. Vertaald naar het heden: vrijmoedig is de ex-moslim die een islamitische theoloog de waarheid zegt, maar een politicus die moskeebezoekers de les leest, is dat niet. Een tweede voorwaarde is het 'dienende ethos': de vrijmoedige ziet het als zijn plicht om anderen (en zichzelf) te helpen.

De vrijmoedige keert zich tegen repressieve opvattingen van (potentiële) machthebbers, maar ook tegen gevestigde meningen van de massa. De waarheid moet gezegd! Scherpe bewoordingen zijn op hun plaats. Maar op horizontaal niveau, wanneer burgers met sterk uiteenlopende meningen onderling discussiëren, liggen andere manieren van spreken voor de hand. Wat Hirsi Ali en haar medestanders ontberen is de bereidheid te spreken met hart en ziel open voor anderen. Want ook als zij zich tot 'gewone moslims' wenden, staat alles in het teken van het polemisch gevecht. Verschillen worden op de spits gedreven; gevoeligheden worden geenszins gespaard. Het is dan ook de vraag of zij überhaupt wel beogen moslims te prikkelen om hun levenswijze te heroverwegen. Natuurlijk wreekt zich hier de mentaliteit van de kruisvaarders: net als de dogmatici die ze bestrijden, beschouwen ze hun gehoor als moreel de

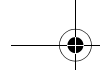
14. Michel Foucault, *Parrèsia. Vrijmoedig spreken en waarheid*, Amsterdam: Parrèsia 2004.

mindere. Kortom, het siert Hirsi Ali dat zij islamitische geestelijken zonder pardon bekritiseert. Maar met datzelfde ideologische geschut vervreemdt ze zich van gewone moslims. Denk aan de tv-uitzending waarin zij moslimvrouwen in blijf-van-mijn-lijfhuizen van hun geloof probeerde af te praten of op het schoolplein islamitische kinderen kapittelde over de grondwet. Het ontbreekt haar aan een 'dienend ethos': kritiseren en helpen tegelijk, zodanig dat er van aanspreken geen nodeloze dreiging uitgaat.

Zelfbegrenzing en zelfspot

Zoals gezegd, het ideaal van 'alles uiten' beheerst momenteel het Nederlandse discussieklimaat. Deze 'mondigheid tegen elke prijs' verdrukt de subtiële meningsuiting die nodig is om conflicten vlot te trekken en moslimburgers daadwerkelijk te prikkelen hun opvattingen te herzien. Discussiëren in termen van 'achterlijke islam' rijt oude wonden open. Ook al is er inzake individuele mensenrechten veel op de islam aan te merken, dat is geen reden kritiek zó te verwoorden dat vooroordelen worden versterkt en discussiepartners uit elkaar worden gedreven. De suggestie van kwade wil bij de ander maakt verdere communicatie onmogelijk. Dat geldt ook voor sarcastische en scabreuze opmerkingen: dat zijn in letterlijke zin *conversation stoppers*. De partijen worden naar extreme standpunten gedreven. Sprekers en toehoorders zien elkaar niet langer als gelijkwaardige gesprekspartners, zodat de bereidheid te luisteren en te antwoorden verdwijnt. Overtuigen en 'waarheidsvinding' verdwijnen naar de achtergrond.

De Nederlandse debatacultuur moet het momenteel stellen zonder relativerende noties als terughoudendheid, nuancering en 'het voordeel van de twijfel'. Zouden deze milde noties opnieuw tot leven kunnen worden gewekt? Misschien dat beheerste ironie en zelfspot uitkomst kunnen bieden. De ironie die de grote humanisten Montaigne en Erasmus kenmerkt, zouden we opnieuw kunnen benutten. Deze denkers stellen de bescheiden aanspraken van de ervaring boven de leerstellige eisen van beginselen. Ze leren dat we nergens zekerheid over kunnen opeisen en dat het loont de

diversiteit van standpunten in een geest van verdraagzaamheid te aanvaarden. Dit sceptische perspectief is meer dan een manier van denken, het is de levenskunst van de menselijke maat. Het incorporeren van twijfel in ons denken en doen laat onze eigen doeleinden en onze eigen plannen krimpen tot bescheidener proporties.

Montaigne leert dat sceptis en ironie engagement kunnen schenken. Hij is ervan overtuigd dat in het alledaagse leven vaak overeenstemming te bereiken is, alle onzekerheden ten spijt. Een recente beschouwing van de filosofen Swierstra en Tonkens over zelfspot, sluit op deze noties aan.¹⁵ Mensen die zichzelf bespotten, etaleren hun eigen geklungel en de vruchteloosheid van hun strevingen. Zelfspot maakt kwetsbaar. We nemen afstand van onze verheven ambities en leren er met mededogen naar kijken. Als we onszelf kunnen uitlechten, kunnen we ook de tekorten van onze vrienden en burens vergeven. We doen een appèl op de mildheid bij anderen. Zelfspot slaat op een luchtige manier bruggen naar anderen.

Ook beheerste ironie nodigt uit twijfel op zichzelf te betrekken en kan dienst doen als remedie tegen allerlei vormen van arrogantie en heerszucht. Beheerste ironie zou ook een gevoel van 'leven en laten leven' kunnen stimuleren. Die mildheid moet het hebben van de taal van het gevoel, van herkenning, het toegankelijk maken van het vreemde en onvertrouwde, vooral door het vertolken van gedetailleerde verhalen over menselijke noden. Je raakt aldus betrokken bij een zaak zonder te schermen met grote woorden.

Wanneer we met milde ironie en zelfspot het debat betreden, zijn we in staat billijk te oordelen. We reduceren het verhaal van onze opponenten niet meteen tot laakbare feiten en we laten generalisaties achterwege. Het verhaal van de partijen blijft aldus herkenbaar. Ik meen dat het publieke debat ermee gebaat zou zijn wanneer iedere discussiant iets van die terughoudendheid zou tonen, en niet meteen de eigen principes opdringt of in stereotype bewoordingen over de tegenpartij spreekt. De strijd tegen dogma's van geestelijk leiders en andere pleitbezorgers van 'het ware' vereist daarentegen een onverschrokken manier van spreken.

15. Tjalling Swierstra & Evelien Tonkens, 'Lof der zelfspot', in: Ester Wit e.a. (red.), *De autonome mens. Nieuwe visies op gemeenschappelijkheid*, Amsterdam: Boom 2007, p. 148-160.

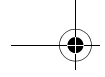
HOOFDSTUK 2

DE TERUGKEER VAN GODSLASTERING

In een pluralistische, democratische wereld wordt erkend dat er verschillende geloofswaarheden naast elkaar bestaan en dat die niet aan anderen opgelegd kunnen worden. Burgers hebben recht op vrije meningsuiting en recht op het vrijelijk belijden van hun religieuze overtuigingen. De strijd om de 'waarheid' lijkt dan ook verdamp.

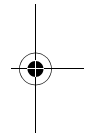
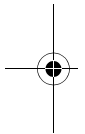
Toch blijven absolute waarheden – seculier of religieus – een potentieel explosief kruitvat vormen. Dat is duidelijk geworden na de aanslag op de Twin Towers en de daarop volgende tumultueuze ontwikkelingen. De eeuwige strijd tussen waarheid en leugen heeft een onverwacht vervolg gekregen. Enerzijds wordt het Westen opnieuw met fanatisme geconfronteerd: de vrije samenleving wordt als het ultieme kwaad voorgesteld en zou geen bestaansrecht hebben. Anderzijds worden radicaal seculiere denkers verlekt hun eigen waarheden demonstratief te etaleren. Zo maakt rechtsfilosoof Paul Cliteur van de mensenrechten volmaakte geloofsartikelen waarmee 'de islamitische cultuur' kan worden afgeserveerd. Of zoals Sjoerd de Jong het treffend zegt: 'de islam' en 'het westen' fungeren bij hem als basaltblokken, zonder de dynamiek tussen die twee te verkennen. Precies zoals orthodoxe moslims dat plegen te doen (*NRC Handelsblad* 8-9 september 2007).

De factor religie wordt in radicaal seculiere kringen snel vereenzelvigd met dweperij. Sommigen menen dat het publieke leven van religieuze vroomheid verschoond zou moeten blijven. Felle

discussies over bijvoorbeeld het hoofddoekje, de islamitische school en de bouw van moskeeën getuigen daarvan. De opvattingen van de seculiere radicalen zijn snel geaccepteerd op de marktplaats van politieke ideeën. Ook de middenklassen lijken een anti-islamagenda te hebben geadopteerd. Gelijkwaardig burgerschap en pluralisme zijn hierdoor onder druk komen staan. Tegelijk wordt een steeds groter symbolisch belang gehecht aan het ongehinderde vrije woord, gepaard met kritiek op politieke correctheid. Vrije meningsuiting is het onaantastbare icoon van een mediageleide samenleving geworden. Schrijvers en kunstenaars hebben dan ook vrij spel gekregen om geloofsuitingen in diskrediet te brengen.

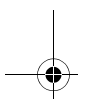
In seculiere kringen wordt het beledigen van gelovigen als een tamelijk onschuldig tijdverdrijf gezien. Het bespotten van christelijke waarheden riep ook niet veel protest meer op. Kennelijk lieten gelovigen zich niet meer uit hun tent lokken als het prestige van hun symbolen werd aangetast. Maar tijdens de cartoonkwestie die begin 2006 losbarstte, werd ook Nederland plotsklaps geconfronteerd met kolkende emoties. Kennelijk gaat het om een fenomeen dat veel woede en weerstand losmaakt en de samenleving kan doen verscheuren.

De cartoonrellen

Laten we die rellen eens nader bekijken. Kåre Bluitgen, een Deense kinderboekenschrijver, kon geen illustratoren vinden voor zijn nieuwe boek over het leven van de profeet Mohammed. De tekenaars hielden rekening met represailles van fanatieke moslims. De krant *Jyllands-Posten* poogde deze trend van zelfcensuur te keren en schreef een prijsvraag uit om de leukste cartoons van Mohammed in te sturen. De krant publiceerde in september 2005 een twaalfstal afbeeldingen.

Pas begin 2006 brak een internationale storm van protest uit nadat een groep radicale Deense moslims onder leiding van imam Ahmed Abu Laban ervoor had geijverd de cartoons in het Midden-Oosten onder de aandacht te brengen. De groep voerde onder

andere gesprekken met de moefiti, de geestelijk leider van Egypte, en de secretaris-generaal van de Arabische Liga. Elf landen eisten vervolgens dat de Deense minister-president Rasmussen hun ambassadeurs tekst en uitleg zou geven. Hij weigerde en wees erop dat de Deense overheid geen zeggenschap heeft over de pers. Invloedrijke organisaties als de Arabische Liga en de Organisatie van de Islamitische Conferentie riepen op tot een boycot van Deense producten. Veel Europese journalisten en politici haastten zich om de Deense spotprenten opnieuw prominent af te drukken met een beroep op de vrijheid van meningsuiting. De Duitse krant *Die Welt* publiceerde één van de cartoons op de voorpagina en vermeldde dat in een democratie 'het recht op godslastering' verankerd ligt. De Italiaanse minister Calderoli (Liga Norte) trok een shirt aan met een Mohammed-cartoon. Niet lang daarna vielen elf doden tijdens demonstraties voor het Italiaanse consulaat in Libië. Ook in andere landen brak oproer uit. Deense consulaten in Beiroet, Damascus en Jakarta werden in brand gestoken; in Libanon, Somalië, Afghanistan en Nigeria vielen doden.

De reacties in zowel de westerse wereld als de moslimwereld werden gekenmerkt door selectieve verontwaardiging. Eerder had de *Jyllands-Posten* geweigerd cartoons te publiceren die christelijke lezers zouden kunnen shockeren. De ophef in veel Arabische landen was grotendeels geregisseerd en op basis van politieke motieven gestimuleerd: de cartoonkwestie werd benut als stok om mee te slaan. Bovendien maakt de Arabische wereld weinig aanspraak op 'slachtofferschap', omdat dagelijks grove antisemitische stereotypen via media en internet worden verspreid.

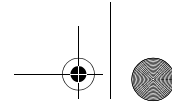
Jerry Springer, The Opera

Al eerder had het boek *De Duivelsverzen* van Salman Rushdie wereldwijd tot massale protesten geleid. Moslims namen vooral aanstoot aan de losbandigheid die Mohammed in dat boek werd toegedicht. In het najaar van 1988 ontstonden heftige onlusten, eerst in India en Pakistan. De protesten bereikten een climax toen ayatollah Khomeiny begin 1989 de fatwa over Rushdie uitsprak. In

Engeland kwamen tienduizenden gewone moslims op de been die hevig verontwaardigd waren door de publicatie van dat boek. Op 4 maart van dat jaar demonstreerden 5000 moslims in Den Haag, waarbij onder andere 'dood aan Rushdie' werd geschreeuwd.

Maar ook een aantal ogenschijnlijk triviale kunstzinnige uitingen waarin het christendom werd bespot, leidde tot grote beroering. De wereldwijde commotie rondom de vertoning van *The last temptation of Christ* (1988) is daarvan een mooi voorbeeld. In die film krijgt Jezus aan het kruis het verlangen een huiselijk leven te leiden. Als hem wordt verteld dat hij toch niet de Messias is, wordt hij van het kruis gehaald om vervolgens de liefde met Maria Magdalena te bedrijven.

Ook de affaire rond de BBC-uitzending *Jerry Springer, The Opera* die begin 2005 speelde, leidde tot veel ophef. Het ging om een muzikale persiflage op de Amerikaanse talkshow waarin Jezus, Maria en God optreden als gasten van de televisiepresentator. Jezus werd toegedicht 'a bit gay' te zijn, en op het toneel neergezet als 'an infantile, coprophiliac sexual deviant, foulmouthed against his blessed mother'. Alleen al het voornemen tot de uitzending leidde tot grote maatschappelijke onrust. De BBC ontving tegen de aangekondigde uitzending 47.000 klachten; na de uitzending werd de omroep juridische acties aangezegd. De deining over de televisie-uitzending leidde bijna onmiddellijk tot een soort tegenoffensief dat na de rellen over de Deense spotprenten aan kracht won. Een aantal vooraanstaande vertegenwoordigers van de Britse kunstwereld startte een campagne om de wet tegen godslastering af te schaffen. Tegelijkertijd gooide een nieuw wetsvoorstel om 'religious hatred' strafbaar te stellen olie op het vuur. Het ging om een ruim geformuleerde variant, waarin ook opvattingen van niet-gelovigen, zoals humanisten en atheïsten, werden beschermd. Toch maakte ook dit wetsvoorstel vele polemische discussies los. Zo vreesden religieuze organisaties, waaronder The Christian Institute, dat de vrijheid om het evangelie van Jezus Christus te preken zou worden ingeperkt. Kunstenaars en schrijvers, onder wie Salman Rushdie en de acteur Rowan Atkinson (Mr. Bean), vreesden daarentegen dat het wetsvoorstel het uitoefenen van kritiek onmogelijk zou maken. De laatste meende dat sketches over

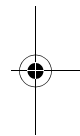
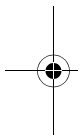

biddende moslims (met voice-over: 'And the search goes on for the Ayatollah Khomeini's contact lens') zouden worden verboden. Het wetsvoorstel werd op 31 januari 2006 met het kleinst mogelijk verschil (283 om 282 stemmen) afgestemd in het Lagerhuis, waarbij ironisch genoeg toenmalig premier Tony Blair zelf vergat zijn stem uit te brengen.

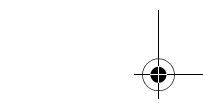
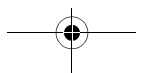
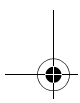
Het 'oorsprongstrauma' gereactiveerd

Godslasterlijke uitingen kunnen dus heftige emoties en grote maatschappelijke onrust voortbrengen. De grootste pijn zit voor gelovigen in het beeld. Het geschreven of gesproken woord maakt veel minder emoties los. Mogelijk houdt dat verband met het 'oorsprongstrauma' dat wordt aangeroerd, wanneer in films het heilige wordt vereenzelvigd met het obscene. Op die manier interpreteert rechtsfilosoof Gijs van Oenen de pijnlijke aard van diep kwetsende godslasterlijke uitingen. Het oorsprongstrauma wijst op de littekens die zijn achtergelaten door een 'funderend geweld' waarmee een nieuwe cultuur gevestigd wordt. Zo gaan de mensenrechtenverklaringen terug op het indringende verlangen van 'nooit meer Auschwitz'. Op soortgelijke wijze, vervolgt Van Oenen, fungeren de teksten van de Koran als littekens, als stille getuigen van het oorsprongsgeweld. 'Het zijn letterlijk de brandmerken van de cultuur.'¹⁶ Obscene beelden doorbreken dat taboe en mobiliseren op acute wijze de zorg om de eigen gemeenschap te beschermen tegen gedrag dat haar te gronde zal richten. Binnen dit perspectief bezien is godslastering bepaald geen onschuldig spel, maar een provocatie die de emotionele lading van het oorsprongsgeweld heractiveert. Precies dat lijkt te zijn gebeurd toen begin 2006 de Deense Mohammed-cartoons werden gepubliceerd, en in 1988 toen Rushdie's *De Duivelsverzen* verscheen.

Dat boek, maar ook *Submission* en de Deense cartoons fungeerden als aanklacht. Maar in plaats van de ogen van moslims te ope-

16. Gijs van Oenen, 'Mondigheid. De pijnlijke waarheid', *Filosofie & Praktijk* 2006, jrg. 27, nr. 2/3.

nen gebeurde eerder het tegenovergestelde: de meeste moslims wendden zich af van het spotlustige Westen. Volgens de Engelse historicus Richard Webster moedigde Rushdie's boek – anders dan de auteur bedoelde – geen reflectie aan over fundamentalisme.¹⁷ Eerder zijn vele Britse moslims van een gematigd pad afgebogen en hebben meer extreme posities ingenomen die voorheen geen aantrekkingskracht hadden. De rigide geloofsijver die Rushdie trachtte te bestrijden, werd juist aangewakkerd. Het meest ongelukkige van de hele Rushdie-affaire was volgens Webster dat de moslimwoede niet werd beantwoord met scepsis en matiging waarvoor liberale intellectuelen normalerwijs pleiten, maar met hun eigen meer subtiële vormen van woede. Veel intellectuelen namen domweg de toevlucht tot de slogans en clichés van het vrije woord.

Er is dus weinig veranderd. De Deense cartoonkwestie heeft exact dezelfde reflexen voortgebracht. Duidelijk is ook dat godslastering nog altijd diepe wonden kan slaan. De gevoeligheden rondom 'waarheid en leugen' zijn kennelijk nog altijd groot, ook in een seculiere samenleving. Schrijvers of kunstenaars die vanuit een seculier triomfalisme te werk gaan, achten het verbeelden van religieuze obsceniteiten een amusante schermutseling. Maar vrome moslims en christenen vatten dat op als een laatste veldslag binnen de lange geschiedenis van religieuze spanningen. Zij zien godslasterlijke beeltenissen als uitingen van diepe haat die hun dierbaarste overtuigingen bevuilen.

Zoals Van Oenen zegt: ook niet-gelovigen hebben hun gevoeligheden en keren zich tegen het bespotten van mensonterende beelden die in hun geheugen zitten gegrift, zoals de jodenvernietiging. Zij accepteren niet dat de Holocaust een verzinzel zou zijn. Het seculiere schuldgevoel zegt dat ridiculisering daarvan ongeoorloofd is. De bescherming die de seculiere gemeenschap voor haar 'oorsprongsgeweld' claimt, kan gelovige gemeenschappen dan ook niet worden onthouden. Toegegeven, met die overwegingen kan het strafrecht niets aanvangen, maar meer terughoudendheid lijkt geboden.

17. Richard Webster, *A Brief History of Blasphemy, Liberalism, Censorship and the Satanic Verses*, Southwold: Orwell Press 1990.

HOOFDSTUK 3

SECULIERE INTOLERANTIE

Sinds de Opstand van het Volk in 2002 bedient menig politicus zich van een populistische fraseologie, waarin vreemdelingenhaat en discriminatie liggen vervat. Anti-islamgevoelens worden vrijer geuit en lijken door de media veel minder als problematisch te worden gezien. De grotere aanvaardbaarheid van die gevoelens wordt verwelkomd als 'het einde van politieke correctheid'. Op internetfora lijkt verbaal geweld tegen moslims eerder regel dan uitzondering te zijn.

Hoe kan die afnemende tolerantie worden geduid? Ik zal niet ingaan op voor de hand liggende redenen, zoals het oproepen tot een 'heilige oorlog' tegen het Westen en de geagiteerde reacties daarop. Ik zal wel ingaan op het seculiere onbegrip voor religieuze attitudes en tevens een aantal cultuurpsychologische factoren bespreken waaronder cynisme en overgevoeligheid.

Seculiere vormen van intolerantie wijken in sterke mate af van 'klassieke' vormen van onverdraagzaamheid die onder de noemer van geloofsfanatisme kunnen worden geschaard. Geloofsijver wordt gekenmerkt door een intense afkeer van andersdenkenden. Fanatieke gelovigen zijn erop gericht de eenheid van de leer te bewaren en rebelse geesten te bestrijden. Zelfonderzoek en het ter discussie stellen van eigen tradities worden streng afgewezen.

Hoewel het religieuze fanatisme onder moslims een grote opleving doormaakt – denk aan de jihadistische richtingen maar ook aan het politieke salafisme – is slechts vijf procent van de moslims potentieel ontvankelijk voor radicalisering. Volgens de AIDV radi-

caliseert van die vijf procent uiteindelijk tien procent daadwerkelijk.¹⁸ Het overgrote deel van de ultraorthodoxe moslims neigt ertoe zijn onvrede en woede voor zichzelf te houden en niet in het 'verdorven' publieke domein van de democratie te uiten. De meerderheid van Nederlandse moslims voelt echter geen verwantschap met genoemde bewegingen. Velen ervaren het ultraorthodoxe karakter ervan wel als intimiderend en zijn bevreesd openlijk partij te kiezen tegen de geestelijke voormannen.

In dit hoofdstuk zal ik dit fanatisme verder laten rusten en alleen vormen van seculiere intolerantie onder de loep leggen. Ik zal die onverdraagzaamheid eerst in verband brengen met een typisch Nederlandse progressieve meerderheidscultuur waarin emancipatoire waarden in sterke mate zijn verankerd en religieuze devotie wordt getrivialiseerd. Vervolgens bespreek ik een aantal onderliggende cultuurpsychologische veranderingen die kunnen verklaren waarom zowel populistische als aanhangers van het multiculturalisme denken snel aangebrand zijn. Om seculiere intolerantie in te dammen, zo zal ik ten slotte betogen, zouden twee democratische deugden, weerbaarheid en fatsoen, in ere hersteld kunnen worden.

Een progressieve homogene identiteit

In Nederland worden moslims in sterkere mate ongunstig beoordeeld dan in andere westerse landen.¹⁹ Hoe is dat te verklaren? Socioloog Jan Willem Duyvendak biedt een overtuigende interpretatie. Het secularisatieproces is in Nederland in veel opzichten veel sneller verlopen dan elders in Europa. Er zijn maar weinig samenlevingen met zulk een eenduidige seculiere identiteit als de Nederlandse. Er heerst een verrassend sterke consensus over emancipatoire opvattingen betreffende sekse, seksualiteit en drugs. En die consensus resulteert 'in een grote afstand tussen een eensgezinde

18. Zie het AIVD-rapport, *Radicale dawa in verandering*, Den Haag: 2007.

19. Zie het internationaal vergelijkend onderzoek van Pew Research Center 2005. Zie ook Bas van Stokkom, 'Negatieve beeldvorming over moslims: intolerantie of cultuurconflict?', *Justitiële verkenningen* 2007, nr. 1, p. 50-69.

vooruitstrevende *moral majority* en een groep van conservatieve moslims (en andere strenge religieuzen).²⁰ We zijn volgens Duyvendak meer dan ooit uniform in onze opvattingen. De jaren zestig en zeventig hebben een bevrijding teweeggebracht: allerlei vormen van voorheen 'afwijkend' gedrag zijn voortaan toegestaan, zoals echtscheiding, homoseksualiteit en ongehuwd moederschap. In beide decennia zijn veel meer Nederlanders van mening en gedrag veranderd dan in bijvoorbeeld Frankrijk en Duitsland.

De nieuwe eensgezindheid komt ook tot uitdrukking in het integratiedebat. De grens tussen autochtonen en allochtonen wordt steeds vaker in culturele termen verwoord: de emancipatoire waarden van Nederlanders worden tegenover 'traditionele', 'onderdrukkende' of 'achterlijke' waarden van migranten ge-plaatst. De belangrijkste elementen van de lakmoesproef voor geslaagde integratie zijn gelijkheid van mannen en vrouwen en de acceptatie van homoseksualiteit. Duyvendak: 'Waar in andere landen de autochtone publieke en politieke opinie zelf hevig verdeeld is over kwesties rondom sekse en zeker seksualiteit, daar schaaft welhaast het gehele autochtone politieke spectrum in Nederland zich achter vooruitstrevende waarden. Politieke partijen die tot nu toe niet waren opgevallen door hun steun voor vrouwen- of homo-emancipatie, poseren nu als de kampioenen van de gelijkheid op grond van sekse en seksuele voorkeur.'²¹ Als het gaat om emancipatoire waarden en gezinswaarden wordt de conservatieve positie in Nederland politiek niet of nauwelijks gearticuleerd.

Dat maakt volgens Duyvendak ook begrijpelijk waarom Fortuyn – en bijvoorbeeld niet Berlusconi, Haider of De Winter – aantrekkingskracht uit kon oefenen op mensen uit alle lagen van de bevolking. Illustratief is het antwoord van Fortuyn op een vraag van een journalist waarom hij zo fel was over de islam: 'Ik heb geen zin de emancipatie van vrouwen en homoseksuelen nog eens over te doen.' En gevraagd waarom hij de islam zou haten: 'Ik haat de islam niet. Ik vind het een achterlijke cultuur. Overal waar de islam de baas is, is het gewoon verschrikkelijk. Al die dubbel-

20. Zie Jan Willem Duyvendak, 'Een eensgezinde, vooruitstrevende natie', in: idem, *De staat en de straat*, Amsterdam: Boom 2006, p. 10.

21. Duyvendak, 'Een eensgezinde, vooruitstrevende natie', p. 20.

zinnigheid. Het heeft wel iets weg van die oude gereformeerden. Gereformeerden liegen altijd. En hoe komt dat? Omdat ze een normen- en waardenstelsel hebben dat zo hoog ligt, dat je die menselijkerwijs niet kunt handhaven. Kijk dan naar Nederland. In welk land zou een lijsttrekker van een zo grote beweging als de mijne openlijk homoseksueel kunnen zijn? Daar mag je trots op zijn. En dat wil ik graag zo houden.²²

Volgens Ian Buruma komt Fortuyn's venijn voort uit het feit dat 'hij, en miljoenen anderen, zich juist moeizaam ontworsteld hadden aan de restricties van hun eigen godsdienst. En daar kwamen die nieuwelingen, die de samenleving opnieuw met hún religie doordrenkten.'²³ Voor het progressieve Nederland heeft verdraagzaamheid dus zijn grenzen. In woorden van Buruma: het is gemakkelijk tolerant te zijn onder gelijkgezinden, mensen die we vertrouwen en hetzelfde gevoel voor humor en ironie hebben. 'Veel moeilijker is het tolerant te zijn tegenover vreemden in ons midden die onze levenswijze even verbijsterend vinden als wij die van hen.'²⁴

Duyvendak concludeert dat Nederland het vermogen lijkt te hebben verloren om goed met culturele verschillen om te gaan. 'Een groepsverschil (een bijzondere school, een etnische sport- of studentenvereniging) is voor sommige politici, publicisten en wetenschappers al snel een vorm van apartheid.'²⁵ Aldus – vervolgt hij – lijkt autochtoon Nederland zijn breed gedeelde progressieve waarden te hebben ingezet om islamitische migranten meer en meer te stigmatiseren.

De historicus James Kennedy wees reeds eerder op die ontwikkeling. Hij waarschuwde dat als de liberale, seculiere, blanke meerderheid van tolerantie een ideologie maakt, het fundament van de verdraagzaamheid aan het wankelen kan raken. Want dan kunnen overtuigingen van religieuze minderheden worden afgedaan als achterhaalde meningen die in de vergetelheid zullen raken. De meerderheidscultuur breidt vervolgens de gemeen-

22. Geciteerd in Buruma, *Dood van een gezonde roker*, p. 52.

23. Buruma, *Dood van een gezonde roker*, p. 62.

24. Buruma, *Dood van een gezonde roker*, p. 108.

25. Duyvendak, 'Een eensgezinde, vooruitstrevende natie', p. 22.

schappelijke regels uit, en moslims of bevindelijke gereformeerden hebben die regels maar te slikken.²⁶

De trivialisering van vroomheid

Een verwante verklaring voor de negatieve beeldvorming over moslims in Nederland heeft te maken met de gevoeligheid voor religieuze en sektarische mores. Nederlanders lijken in het bijzonder aanstoot te nemen aan de publieke expressie van vroomheid en het vertolken van autoritaire, moralistische opvattingen. De verborgen codes van de gesecculariseerde Nederlandse cultuur veronderstellen dat je elkaar niet met je godsdienst moet 'lastigvallen'. Godsdienstigheid mag in het publieke domein niet al te opvallend aanwezig zijn, en voor zover godsdienstige symbolen aanwezig zijn, maken die deel uit van het nationale erfgoed (kerken) of een exotisch erfgoed (hoog uitstekende minaretten). De ramadanplicht is voor niet-moslims hooguit een culturele bezienswaardigheid of een rariteit. Wanneer moslims hun vroomheid publiekelijk uiten (baard, djeballa, hoofddoekje) ontstaat snel irritatie en onvrede. Die expressie geldt als een steen des aanstoets: immers, wat voor velen een 'onderdrukkend keurslijf' wordt geacht, verdient geen demonstratief vertoon. Veel Nederlanders keren zich tegen deze publieke assertiviteit en 'misplaatste' morele superioriteit. Dit onbegrip voor vroomheid en allergie voor religieuze autoriteit kunnen misschien de relatief grote afkeer van moslims – vergeleken met bijvoorbeeld Engeland en de Verenigde Staten – duiden.²⁷

De trivialisering van vroomheid hangt wellicht ook samen met de opvatting dat religie een individuele keuze is (of hoort te zijn). Net als je hobby's en consumentwaar kiest, zo kies je religie. Religie is een individuele levensstijl, geen collectieve traditie waarin

26. 'Tolerantie als ideologie maakt verdraagzaamheid kwetsbaar', in: M. ten Hooen (red.), *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland*, Amsterdam: Boom 2001.

27. Zie Bert Musschenga, 'Hadden de multiculturalisten ongelijk?', in: J. Kole & G. de Kruijf (red.), *Het ongemak van religie. Multiculturaliteit en ethiek*, Kampen: Kok 2005, p. 32-48.

levensbeschouwelijke inzichten worden bijgebracht. Tegen die achtergrond moet ook de aversie tegen de katholieke kerk worden gezien. Tijdens het bezoek van de paus aan Nederland in 1985 werd veelvuldig verklaard hoe homofob en onderdrukkend de katholieke kerk was. Sindsdien is de katholieke kerk nauwelijks anders gaan denken over aidsbestrijding, contraceptie, homohuwelijken of vrouwelijke priesterschappen. Toch lijkt de weerzin tegen Rome te zijn ‘verdamp’t. Binnen twee decennia lijkt dit ‘vijandbeeld’ van seculier Nederland min of meer te zijn vervangen door de islam.²⁸

Veranderingen in het emotiehuishouden

Nu geeft de progressieve Nederlandse consensus een wat vertekend beeld. Lang niet alle intolerantie kan erdoor geduid worden. De groei van populistische onvredegevoelens speelt uiteraard ook mee, hoewel Nederland wat dat betreft niet voorop lijkt te lopen. Zoals bekend: populistische kiezers hebben negatieve opvattingen over migranten en neigen ertoe verschillen uit te vergroten en tot zwart-wit denkbeelden te reduceren: ‘wij en zij’, ‘binnen en buiten’. Tegelijk keren populistische kiezers zich tegen de verhullende taal van politieke correctheid en multiculturalisme.

Ik meen dat kritiek op die verhullende taal in veel opzichten overtuigt. Sterker, de multiculturele reflex om minderheden kost wat kost te beschermen kan zelf intolerantie voortbrengen. Daarmee zijn twee uiterste posities genoemd: terwijl aanhangers van Wilders en de voormalige fortuynisten er een sport van maken moslims te beschimpen, geloven veel aanhangers van de multiculturele gedachte dat ieder aanspreken op tekortkomingen of fouten verdacht is. De een geeft onbekommerd uiting aan verbittering, de ander heeft het verwijt van discriminatie voor op de lippen liggen.

28. M. Leezenberg, ‘De minaret zal nooit een zuil worden. Moslims and secularisme in Nederland en Frankrijk’, in: M. ten Hooven & Th. de Wit (red.), *Ongewenste goden. De publieke rol van religie in Nederland*, Amsterdam: SUN 2006.

Overgevoeligheid

Het discussieklimaat dat aan de revolutie van Fortuyn voorafging, werd beheerst door de angst om voor discriminerend of intolerant te worden uitgemaakt; omzichtigheid, valse ruimhartigheid en voorgewend respect gaven vaak de toon aan. Fortuyn en de zijnen keerden zich tegen deze politieke correctheid en de neiging onvoorwaardelijk blijf te geven van solidariteit met minderheden.

Sommige waarnemers menen dat de multiculturalisten zelf hebben bijgedragen aan de verbreiding van haatdragende opvattingen.²⁹ Door hun toedoen zou iedere minderheidsgroep a priori recht hebben verkregen op maatschappelijke erkenning. De multiculturele lichtgeraaktheid heeft een discussiecultuur voortgebracht waarin criticasters snel verwijten worden gemaakt. Zo werd het benoemen van de tekortschietende schoolprestaties van allochtone kinderen bij voorbaat verdacht bevonden. Zwakke en zielige groepen werden snel naar de mond gepraat. Omgekeerd, binnen etnische minderheden werd vaak de toevlucht genomen tot frasen als 'wij zijn gekwetst' en 'onze opvattingen zijn bespot'. De verdenkingen namen in aantal toe, terwijl soms op overdreven wijze genoegdoening werd geëist. Dat alles lijkt de animositeit in de samenleving inderdaad te hebben vergroot.

Overigens maken de politieke correctheid en de verhoogde gevoeligheid die ermee gepaard gaat, deel uit van een bredere sociaal-culturele ontwikkeling waarvan de invloed sterker lijkt te worden. De socioloog Gabriël van den Brink spreekt in dat verband over een lagere tolerantiedrempel: mensen zijn sneller gekwetst en geïrriteerd; hun incasseringsvermogen lijkt verminderd.³⁰ Meer en meer burgers ervaren onheuse bejegening als een schending van hun integriteit.

De overgevoeligheid voor allerlei vormen van leed en tegenslag lijkt gepaard te gaan met het verlangen nieuwe normen te stellen en bestaande op te rekken. Wat vroeger een 'gezond pak slaag' werd genoemd, heet nu mishandeling. Ongewenste hofmakerij

29. Zie daarvoor Marcel ten Hooven (red.), *De lege tolerantie*, Amsterdam: Boom 2001.

30. Gabriël van den Brink, *Geweld als uitdaging*, Utrecht: NIZW 2001.

wordt nu in menig opzicht als seksuele intimidatie ervaren en het herhaaldelijk mijden van een persoon gaat vaak door voor discriminatie. Deze aanhoudende aandacht voor allerlei kwetsuren heeft veel weg van een 'hypermoraal': je bent met je hele bewustzijn gericht op ongewenste toenadering of oneerlijke behandeling.³¹

De grenzen van intolerant gedrag worden door die ontwikkelingen opnieuw afgebakend. Met name de last van problemen die oplosbaar wordt geacht (criminaliteit, onveiligheid, ziekte, etc.), lijkt niet meer in aanmerking te komen voor 'verdragen'. In een tijdperk van maakbaarheid lijkt alles wat niet direct onder controle gebracht kan worden, onduldbaar.

Politieke correctheid lijkt dus een agitatie te bevorderen die voortkomt uit overgevoeligheid. Daar staan de wrokkige en afgunstige opvattingen tegenover die eerder uit vermeende achterstelling zijn ontsproten. Die intolerantie – kenmerkend voor de grote groep ontevreden niet-stemmers en de achterban van Verdonk en Wilders – kan worden herleid tot gevoelens van nijd, cynische onvrede en narcistisch vertoon.

Nijd

De socioloog Max Scheler onderscheidde in zijn studie over ressentiment (1912) twee nijdsystemen. Op de eerste plaats kan nijd uitharden tot ressentiment, een aanhoudende, maar impotente attitude van wrok, haat en afgunst. Ressentiment is het affect *par excellence* van de benepen kleine burgerman en zou exemplarisch worden voor de fascistische volksbeweging. Een tweede nijdsysteem is de bedrijvige afgunst van standen die hoog aanzien wensen op grond van hun eigenhandig verworven bezit. De grote energie waarmee zij aanstoot geven en anderen proberen te overtreffen, onderscheidt ze van de meer bekrompen groepen.

31. Zie Bas van Stokkom, 'Veiligheid zonder illusies. Angstmanagement en justitieel cynisme', *Filosofie & Praktijk* 2006, jrg. 27, nr. 5, p. 36-46.

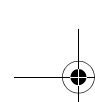
Beide vormen van nijd lijken heden ten dage op de voorgrond te zijn getreden. Veel bewoners van oude stadswijken zijn verbit-
terd en cynisch. Ze voelen zich bedreigd door migranten, straatge-
weld en de illegale straateconomie van drugs, en voelen zich in de
steek gelaten door vertegenwoordigers van het politieke systeem.
Ze benijden de migranten, omdat ze in de watten worden gelegd,
waardoor de bestaande welvaartsverschillen zouden worden ver-
kleind.

Dat contrasteert sterk met de statusnijd van de nieuwe welge-
stelden die opgewonden raken van geld, roem en een tv-imago. Ze
benijden de gevestigde elites om hun arrogantie en gemakkelijk
toegespeelde baantjes. Niettemin, de triomfantelijke schaamte-
loosheid en de joyeuze levenswijze van de nieuwe rijken en For-
tuyn in het bijzonder zijn moeilijk in verband te brengen met een
attitude van permanente bitterheid. Hedendaagse arrivisten lijken
eerder te zijn geoefend in gespeelde verontwaardiging. Rancune
gericht op vreemdelingen – neem bijvoorbeeld Verdonk – lijkt
eerder een pose. Toch zijn er veel ‘volkse’ kenmerken waarneem-
baar. Zo menen veel populistten – van Pastors tot Wilders – dat
holle frases en schelle laster een flink imago verschaffen. En
natuurlijk trekt de populistische beweging vooral psychisch ont-
heemde malcontenten aan die zich afzetten tegen allerlei krachten
die de status van ‘echte Nederlanders’ bedreigen.

Cynisme

Cynisme kunnen we met Peter Sloterdijk omschrijven als een
modern realisme dat morele waarden ondergeschikt maakt aan
macht, geld en platte belangen. Idealen gelden als een teken van
naïviteit en beledigen de cynische wijsheid dat mensen per definitie
onbetrouwbaar en egoïstisch zijn.³² Om die reden kunnen cynici
hevig verontwaardigd zijn, speciaal als het om idealisten en hervor-
mers gaat (de ‘linkse kerk’). Onvrede, ongenoegen en het gevoel

32. Zie Peter Sloterdijk, *Kritiek van het cynische verstand*, Amsterdam: De Arbeiderspers
1984.

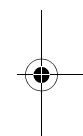
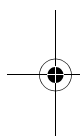

benadeeld te zijn zetten cynici er veelvuldig toe aan zondebokken te zoeken: wrok wordt geprojecteerd op de nieuwkomers. Maar cynisme kan ook een middel zijn om zichzelf te promoten en de eigen machtspositie te versterken. Vooral onder de nieuwe rijken lijkt deze cynische assertiviteit momenteel te bloeien. Hoog opgeleide carriëristen – veelal werkzaam in de sectoren van amusement, reclame en marketing – spiegelen zich aan ruig consumeren, snel leven en ‘winnen’.

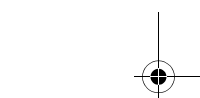
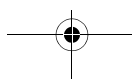
Narcistisch vertoon

Dat laatste is in feite al illustratief voor narcistische pronkzucht. Volgens de socioloog Leo d’Anjou bestaat er een ‘natuurlijke’ verwantschap tussen narcisme en populistische televisiepersoonlijkheden en bekende Nederlanders.³³ Zij verwachten dat anderen hun ‘grootsheid’ herkennen en willen steeds bewonderd worden, onder andere door een overdaad aan uiterlijk vertoon of op effect gerichte maniertjes. Denk aan de opvallende kleding en het buitenissige gedrag van de Jort Kelders, Moszkowicz of Ratelbands, en hun provocerende manieren van optreden. Ze gebruiken bij voorkeur gedurfde en vergaande uitspraken, omdat die vanzelfsprekend de aandacht trekken en een eigen leven gaan leiden in de media-carroussel.

Narcisme kan men omschrijven als ‘kwetsbare hoge eigen-dunk’: de betrokkenen houden een groot ego op, maar beschikken in werkelijkheid over wat cultuurcriticus Christopher Lasch een ‘minimal self’ noemde. In feite zijn ze buitengewoon gevoelig voor het oordeel van anderen en dwingen anderen vaak tot het maken van complimenten. Uit psychologisch onderzoek is bekend dat tekortschietende erkenning van het ‘narcistische genie’ snel tot openlijke vormen van woede kan leiden. Degenen die maar even twijfelen aan hun grootsheid worden neerbuigend behandeld. Bekend is ook dat narcisten anderen verantwoordelijk houden

33. Zie Leo d’Anjou, ‘Narcisme, populisme en politiek’, *Sociologie* 2005, nr. 3, p. 271-291.

voor hun falen, wat vaak gepaard gaat met geforceerde pogingen hun eigen gelijk te halen.

Weerbaarheid

Samenvattend, de pleitbezorgers van een multiculturele knuffelcultuur brengen op indirecte wijze intolerantie voort. Immers, de politiek correcte nepconsensus verleidt ertoe de 'weapons of the weak' in stelling te brengen: wie het waagt minderheden te kritiseren, wordt onmiddellijk van schuld beticht. Voor populistische intolerantie zijn nijd, cynische onvrede en narcistisch vertoon gezichtsbepalend.

Deze vormen van seculiere intolerantie hebben een remedie nodig. Een rehabilitatie van twee democratische deugden, weerbaarheid en fatsoen, zou daaraan kunnen bijdragen. Op een welgemanierde wijze je mening kenbaar maken, desnoods tegen de verdrukking in. Beide lijken elkaar nodig te hebben.

Word je geconfronteerd met onbeschoft gedrag, dan is 'wegkijken' vaak misplaatst. Dat geldt eveneens voor een lijdelijke opstelling van 'uithouden' en 'verdragen'. Je zelfrespect en rechtvaardigheidsgevoel worden er snel door ondergraven. We hebben sterke behoefte aan die andere component van tolerantie in de klassieke betekenis, namelijk weerstand bieden: duidelijk maken dat je het te tolereren gedrag afkeurt. Je verzetten tegen laakbare opvattingen of gedragingen.

Die weerbaarheid staat nog altijd in een kwalijke reuk. Je ongevraagd bemoeien met een ander gaat namelijk snel door voor paternalisme of moralisme. Daarmee stoten we op een van de gebreken van de heersende liberale moraal. Die minimale moraal beperkt zich tot 'niet schaden' en kan verder geen aanwijzingen geven hoe in het publieke leven te handelen, bijvoorbeeld waarom je in een rij moet staan of op je beurt moet wachten.

In het liberale denken wordt ieders individuele keuze al te gemakkelijk een 'sovereiniteit naar buiten', tegenover de overheid en tegenover medeburgers. De verzwegen vooronderstelling is dat een beslissing goed is omdat die subjectief getroffen is, niet

omdat die op goede argumenten berust. Autonomie wordt aldus een invitatie om je af te sluiten en een gebod aan anderen om er het zwijgen toe te doen. Iets afkeuren of kritiseren, drugsgebruik bijvoorbeeld, wordt opgevat als het opdringen van een mening. In werkelijkheid echter is kritiek het begin van een dialoog. En wie a priori kritiek als betuttelend afwijst, ontzegt critici in feite het recht om bezorgd te zijn. Een dergelijk relativisme diskwalificeert niet alleen moreel oordelen voor zover dat geen betrekking heeft op schaden of leed toebrengen, maar maakt ook legitiem ingrijpen of hulp bieden uitermate moeilijk. Het veroordeelt tot onmacht. De problematiek rondom 'zorgmijders', zoals daklozen en psychisch gestoorden, getuigt daarvan.

Kortom, in een liberale cultuur van 'autonoom handelen' weten overlastgevers zich gesteund in hun gedrag. Zolang we niet de moeite nemen te reageren op aanmatigend gedrag geven we de brutalen alleen maar meer speelruimte. We zouden er dan ook goed aan doen – zeker in de 'eigen' leefwerelden van werk, school en buurt – om personen die ons tot last zijn aan te spreken. Laat je dat na, dan stem je impliciet in met een ongelijke machtsbalans. Je geeft in feite het signaal af dat anderen over je heen kunnen lopen. Je verzuimt je belangen duidelijk te maken en staat toe doelwit te worden van aanhoudende intimidatie.

We zouden daarom de geciviliseerde confrontatie in ere kunnen herstellen. Conflictueuze situaties kunnen normbepalend werken. Degene die wordt aangesproken, staat voor de keuze zich vrij te pleiten of zich te verontschuldigen. Ook omstanders die getuige zijn van dit gerechtelijk forum in miniatuurvorm, ervaren dat verantwoordelijkheid ertoe doet, en leren welke normen van kracht zijn.

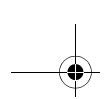
Democratisch fatsoen

Dat aanspreken dient op fatsoenlijke wijze te gebeuren: je geeft aan waarom je het vertoonde gedrag afwijst, maar je toont tegelijk respect voor de persoon in kwestie.

In Amerika worden al langer pogingen ondernomen om fatsoen een democratische signatuur te geven. Anders dan de archaïsche fatsoensregels waarin standsverschillen werden benadrukt, zou een fatsoensysteem ontwikkeld kunnen worden dat alle personen insluit en het principe van gelijk respect tot uitgangspunt neemt. Zo benadrukt Miss Manners, columniste van de *Washington Post*, dat van vriendelijk spreken en responsief luisteren, zonder tekenen van dreiging of wantrouwen, het signaal uitgaat dat andere mensen ertoe doen. Fatsoen heeft dan ook een coöperatieve functie. De filosoof Stephen Carter wijst erop dat goede manieren een soort altruïsme representeren.³⁴ Zo moeten we kalmte bewaren als we reden hebben boos te zijn. Ook anderen laten uitpraten kan als een opoffering worden gezien: we moeten meningen aanhoren die we niet delen en soms verafschuwen, en we staan open voor de mogelijkheid van andermans gelijk.

Een herwaardering van fatsoen brengt echter moeilijkheden met zich mee. Fatsoen noodzaakt sprekers om behoedzaam te formuleren. Soms leggen welgemanierde personen zichzelf censuur op of vertellen kleine leugens ('fijn u ontmoet te hebben') om respect mogelijk te maken of in stand te houden. In dat opzicht lijkt fatsoen op politieke correctheid. Toch zijn er verschillen tussen die twee. Zoals gezegd, politieke correctheid wordt gekenmerkt door a priori begrip voor opvattingen van minderheden. Deze goede intenties dekken per definitie toe. Bij fatsoen daarentegen gaat het niet alleen om het 'wat', maar ook om het 'hoe'. Hoe zeggen we dingen. Goede manieren bewijzen betere diensten dan goede intenties. Tijdens gesprekken over gevoelige zaken, bijvoorbeeld als we met discriminerende collega's of vrouwvijandige macho's praten, ontkomen we er niet aan hun motieven te wantrouwen. Maar we laten dat voorbehoud niet doorklinken in onze houding. Door uiting van respect, zelfs als men niet in de goodwill van anderen gelooft, of wanneer de ander strategische motieven heeft, vergroot men de mogelijkheden van coöperatie. De expres-

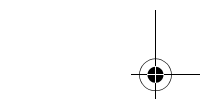
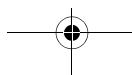
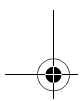
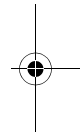
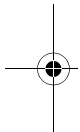
34. Stephen Carter, *Civility. Manners, Morals and the Etiquette of Democracy*, New York: Basic Books 1998.

sie van wantrouwen daarentegen vernedert de ander en breekt het discours af.

Kortom, fatsoen geeft sturing aan conflictueuze gesprekken en hoeft conflicten niet toe te dekken. Goede manieren maken een constructief discours mogelijk en egaliseren achting onder ongelijke condities. Welgemanierdheid lijkt vooral geschikt voor gevoelige gesprekken met mensen die bijvoorbeeld niet snel over de brug komen, zich pantseren of zich snel aangevallen voelen.

Alleen al uit oogpunt van mildheid en gemoedsrust lijkt het beter niet altijd en overal je 'oprechte' mening kenbaar te maken. Dat zou onverdraaglijk zijn. Bovendien slaat 'zeggen wat je denkt' als een boemerang op jezelf terug, zoals uit de interne VVD- en LPF-twisten kan worden opgemaakt.

HOOFDSTUK 4

PERS EN POLITIEK: PLICHT VERZAAKT!

We zijn er inmiddels aan gewend: het op voorhand afwijzen van bevindingen van onderzoeken en rapporten zonder zelf maar één pagina te hebben gelezen. Denk aan de reacties op de parlementaire commissie Blok in 2004 en het WRR-rapport over identificatie met Nederland in 2007. Als je populistten vertelt dat de leerprestaties van Turken en Marokkanen langzaam beter worden, zijn ze teleurgesteld of zelfs boos. Als je ze probeert duidelijk te maken dat sommige delicten, zoals woninginbraken, fors zijn afgenomen, of dat Turkse jongens ongeveer net zo vaak in aanraking komen met de politie als autochtone jongens, word je aangegaapt alsof je van een andere planeet komt. Attenderen op dergelijke feiten is momenteel *not done*.

Dat verschijnsel is op zich niet nieuw. Veel socialisten waren vroeger ontstemd als de werkloosheidcijfers afnamen, want dan bleef de nakende kapitalistische crisis uit. Die houding is misschien te verklaren door ontgoocheling en een uitzichtloze situatie. Als liberale politici een dergelijke houding tentoonspreiden, is dat echter moeilijker te begrijpen. Misschien komt die irrationaliteit voort uit de behoefte om af te rekenen met de 'linkse kerk'.

Zoals bekend hebben Hirsi Ali en andere seculiere radicalisten geen boodschap aan de genuanceerde bevindingen van de onderwijsinspectie over de islamitische scholen. Ze zien de islam als een verderfelijke godsdienst, een belediging voor het autonome individu. In feite heeft de islam geen bestaansrecht. Ook dit fanatisme

heeft veel weg van de onvoorwaardelijke afkeer van het Kapitaal onder vroegere socialisten.

Kennelijk stellen populisten en liberale kruisvaarders veel prijs op de warmte van een collectief bedreigd gevoel. Tegen die solidariteit is geen argument of empirische weerlegging opgewassen. Temeer omdat in de beeldvorming de begrippen misdaad en islam elkaar zijn gaan overlappen. Op nuchtere wijze spreken over cijfers en trends roept dan ook meteen verontwaardiging op, een verraad aan de stilzwijgende consensus dat moslims een kwalijke cultuur naar Nederland brengen. De verwachting dat die 'probleemgroepen' nu eens stevig worden aangepakt, wordt ruw doorbroken. Wie hoopvol nieuws verkondigt, is in feite een onheilbrenger.

Journalisten op hun beurt lijken een grote voorliefde voor botte uitspraken te hebben ontwikkeld. Afwijzende reacties op genoemde rapporten is groter nieuws dan de onderzoeksbevindingen zelf. En net als politici delen ze de liefde voor het incident: zodra een spoeddebat op stapel staat, raakt menig journalist opgewonden. Pers en politiek hebben elkaar innig omarmd en verzaaken hun opdracht. Wat zijn de achterliggende redenen?

Winnaars

Populistische parlementariërs spelen maar al te graag in op de verontwaardiging die mediaberichtgeving over islamitische terroristen, kinderporno, straatgeweld en andere beladen kwesties teweegbrengt. Na iedere rel wordt het volk naar de mond gepraat. Van enige onafhankelijkheid lijkt geen sprake te zijn. Wat telt, is niet de aard van de problematiek en mogelijke oplossingen, maar aan welke kant je staat.

Populisme lijkt een 'normaal' fenomeen te zijn geworden binnen een mediagestuurde samenleving. Naarmate het politieke bedrijf meer aan de wetten van marketing beantwoordt, verlopen verkiezingen wispelturiger en worden strategische campagnes doorslaggevend. Ook de 'oude' grote partijen zijn daarmee besmet geraakt: de stijl van daadkrachtig leiderschap wordt overgenomen

en men tracht het electoraat door een anti-overheid retoriek voor zich te winnen.

Sommige onderzoekers spreken over de opkomst van een ‘ondernemerspopulisme’: die politici worden omarmd die buiten de politiek carrière hebben gemaakt, zoals Berlusconi in Italië en Christoph Blocher in Zwitserland.³⁵ De reputatie van deze outsiders steunt op het imago van winnaar, niet op morele integriteit. Het gaat om *street smarts* of *Machers*, die geen illusies wekken in termen van betrouwbaarheid, maar die wel recht door zee zijn en compromisloos. Aanhangers van deze *Machers* weten dat het morele krediet van hun leiders niet groot is, maar het feit dat zij daadkracht tonen, wordt van groter belang geacht. Dat gold ook voor onze eigen Fortuyn.

De populistische achterban bestaat zeker niet alleen uit de ‘verliezers van modernisering’, zoals dikwijls wordt beweerd. Eerder gaat het om grote massa’s cynische en ontevreden burgers die een welvaartschauvinisme hebben ontwikkeld en die bang zijn hun verworvenheden te verliezen. Dat verklaart ook waarom bijvoorbeeld het ‘rijke’ Noord-Italië en Vlaanderen wel, en het ‘arme’ Zuid-Italië en Wallonië niet over populistische politieke bewegingen beschikken.

Populisten worden niet moe de competentie van Brusselse bureaucraten af te kraken. Zij profiteren momenteel sterk van hun rol als taboebrekers en hartstochtelijke strijders tegen politieke correctheid. Ze zijn er bedreven in ambtelijke en kleurloze politici in de hoek te drijven en daarvoor een geamuseerd publiek te winnen. Beroepspolitici worden geportretteerd als onmachtige lieden die geen voeling hebben met de realiteit.

Tegelijk beschikken populistten over een aantal kenmerken waardoor ze haast vanzelf in de armen van pers en media worden gedreven: het vereenvoudigen van de politieke werkelijkheid (zwart-wit voorstellen: ‘grenzen dicht’, ‘criminelen terugsturen’) en het aan de kaak stellen van de machtsspelletjes en achterkamer-tjespolitiek van het establishment. Het loont om boze en bange

35. Zie Bas van Stokkom, ‘Volksberaad over Europa. Referenda en populisme voorbij’, in: M. Becker, K. Klop, B. van Stokkom & J-P. Wils (red.), *Na het referendum over Europa. Een weg uit de impasse*, Budel: Damon 2006, p. 57-78.

burgers naar de mond te praten. Als populistten ook nog over voldoende retorisch talent beschikken om ‘recht voor zijn raap’-meningen te verwoorden, zoals Rita Verdonk, zullen zij niet uit talkshows zijn weg te branden.

Dramademocratie

Naast marketing van daadkrachtige imago's vormen peilingen de kern van de hedendaagse politieke groothandel: het boven water krijgen van de rauwe publieke opinie. Dagelijks wordt ‘de mening van het volk’ tevoorschijn getoverd en tot inzet van politiek beleid gemaakt. Politici gaan af op wat de straat ‘openbaart’ om aldus beter op ieders private verlangens in te spelen en een zo groot mogelijke markt te bereiken. Democratische instituties als de Tweede Kamer worden door deze ‘dictatuur van peilingen’ meer en meer ‘echokamers’, dat wil zeggen zij gaan allerlei *poll*-suggestions lukraak weerspiegelen.

Politiek is een gemakkelijke kijksport geworden waarbij de kemphanen onbevangen inspelen op elkanders vooroordelen. De politiek wordt ook meer en meer als sportevenement beleefd. De regel ‘niet zwak overkomen’ gebiedt tot vasthouden aan standpunten en resistent zijn tegen goede argumenten. Mediaonderzoekers wijzen op de groeiende invloed van wedstrijdnieuws en emotienieuws. Wie zich negatief uitlaat, wordt vaker wel dan niet beloond omdat provocerende uitspraken extra nieuwsaandacht waarborgen. Zoals gezegd, de medialogica van schandaal, ophef en conflict dwingt daar ook toe.³⁶ Na de ‘opstand van het volk’ in 2002 lijkt dat alles te zijn versterkt.

De regels van de ‘emodemocratie’ – inspelen op schandaal en incident; exploiteren van intimiteit, zoals liefde voor kinderen; plicht tot komedie; enzovoort – lijken bezit te hebben genomen van de beroepspolitiek. Volgens de Vlaamse socioloog Mark Elchardus is de aloude ‘vertegenwoordigende democratie’ inmid-

36. Zie Jan Kleinnijenhuis, ‘Het publiek volgt media die de politiek volgen’, in: *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*, RMO-advies 26, 2003, p. 151-212.

dels opgeslokt door een 'dramademocratie'. Als een populair tv-programma een crisis opklopt, durven volksvertegenwoordigers niet meer tegen de stroom in te varen en te erkennen dat sommige problemen moeilijk oplosbaar zijn. En als zij al een oprecht redelijk oordeel hebben, verbleekt die temidden van beelden van falende instellingen en emoties van gedupeerden. Politici kunnen alleen 'overleven' door het dramaturgische spel mee te spelen en een herkenbare, prominente plaats te verwerven als nationale media-bekendheid. In het ergste geval hollen ze achter de 'mening van de straat' aan en protesteren ze tegen de 'pijnlijke beperkingen die de rechtstaat en het respect voor de procedure ons opleggen'.³⁷

Kortom, politici spelen al te graag in op verontwaardiging om publieke bijval te kunnen oogsten. Ze zien het vertegenwoordigen van het volk niet meer als een 'uitfilteren van egoïstische aspecten van de publieke opinie' of 'meningen herinterpreteren in rechtstreeklijke termen'. Noch zien ze zichzelf als beheerders van de publieke gemeenschap. En dat is nu juist hun taak: het publieke welzijn 'zonder last of ruggespraak' dienen.³⁸

Nu luidde de diagnose na de Opstand van het Volk dat de politieke elite het contact met het volk zou zijn kwijtgeraakt. Sindsdien spoeden politici zich naar de wijken om te onderhandelen met boze burgers. Zeker, lastige problemen moeten worden benoemd en aangepakt, maar dat is nog geen reden om steeds te hameren op 'mislukte integratie' en 'dwang tot aanpassing'. Dan praat men louter de ontevreden naar de mond. In dat opzicht vormt de poging om de veronderstelde kloof te dichten, nu juist een van de politieke kernproblemen.

Tegenmacht

Televisie biedt rauw sprekende politici maar al te graag een podium. Als ze iets schandaligs zeggen, krijgen ze volop aandacht en op de ware behavioristische manier vallen ze daarna in herha-

37. Mark Elchardus, *De dramademocratie*. Tiel: Lannoo 2002, p. 75.

38. Voor die visie zie Bas van Stokkom, *Rituelen van beraadslaging. Reflecties over burgerberaad en burgerbestuur*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2006.

ling. Zie de triomfantelijke blikken van presentatoren als Witteman en Pauw, en voorheen Barend en Van Dorp, als zij weer een controversiële Verdonk of Wilders gadget in hun programma kunnen vertonen. Journalisten zijn wel getrouw aan hun opdracht zittende machten te kritiseren, maar merkwaardig genoeg wordt de ‘macht van de straat’ amper sceptisch of met wantrouwen gezien.

Dat blijkt vooral uit de reflex aansluiting te zoeken bij onbehouden opinies. Wil je tegenwoordig meekomen met de tijdgeest, zo merkt Bas Heijne op, dan zul je je publiekelijk met de afkeer van Marokkaanse jongens moeten vereenzelvigen, anders behoort je ongewild tot het kamp van de ‘softe sussen’ (*NRC Handelsblad* 21 oktober 2007). Als je zegt: ‘genoeg is genoeg’ ben je boven iedere verdenking verheven. Enkele voorbeelden. Witteman en Pauw gingen nauwelijks in op het nieuwe integratiebeleid dat minister Vogelaar in hun programma toelichtte, en wezen haar er fijntjes op dat de samenleving ‘nu eenmaal’ harde maatregelen wil. Presentator Thijs van den Brink hield een genuanceerd sprekende deskundige voor of schizofrene Marokkaanse jongens niet gewoon ‘keihard’ moesten worden aangepakt. Bas Heijne: ‘Er is bijna geen gesprek op televisie waarin de ondervrager niet laat blijken dat hij heus geen softie is. Juist degenen die zich in een verdachte hoek bevinden, “links journaille”, gezagsdragers en politici, zijn er gevoelig voor. Ze laten geen gelegenheid onbenut om het imaginaire volk hun geloofsbrieven te overhandigen.’ Volgens deze nieuwe politieke correctheid, zo voegt Heijne eraan toe, geldt dat relativeren gelijk staat aan goedpraten. Nuancering betekent ontkenning. En zoals met alle politieke correctheid het geval is, is hier enkel morele zelfgenoegzaamheid in het spel: schande spreken, je verontwaardiging breed uitmeten, dan ben vanzelf al superieur.

Aldus kan ook de metamorfose die de voorheen linkse *Volkskrant* na 2002 doormaakte beter worden begrepen: stevige uitspraken breed uitmeten en op overdreven wijze de ‘mening van de straat’ reproduceren. Gelukkig gaat niet elk persorgaan mee met deze ontwikkeling. De Vlaamse krant *De Morgen* kan daarvan als voorbeeld gelden. Deze krant is van begin af aan vierkant tegen het populisme van het Vlaams Belang blijven ingaan en heeft de waarden van de rechtsgemeenschap steeds verdedigd. Voormalig

hoofdredacteur Yves Desmet zette in de *Groene Amsterdammer* (27 april 2007) uiteen waar de populistische schoen wringt. ‘Populisten zeggen tegen iedereen: “U hebt gelijk, en wat u zegt gaan we doen.” Een rücksichtslos kapitaliseren op elk ongenoe-gen, op elke kritiek, of die nu terecht of onterecht is. Over heel Europa zie je die makkelijke manier van politiek bedrijven: “je afzetten tegen de elite, die beladen wordt met de zonde Israëls”. Politici zouden zich daartegen moeten verweren en vast moeten houden aan oprechte politieke overtuigingen.’

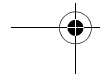
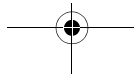
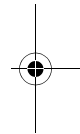
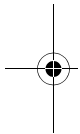
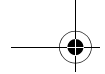
In Nederland wordt dergelijk principieel weerwerk veel te we-nig geboden. Journalisten en opiniemakers lijken niet te beseffen dat ze deel uitmaken van een elite van kritische analisten en vra-genstellers. Het lijkt erop dat ze zelfs bang zijn om tot een derge-lijke elite te worden gerekend. Ook hun civiliserende rol komt niet uit de verf. Ze fungeren eerder als sluiswachter van populistische sentimenten. Maar of ze willen of niet: journalisten horen tot een elite. Ook wanneer ze klakkeloos de schreeuwerige opinies van de straat vertolken of tegemoetkomen aan banale hedonistische ver-langens fungeren ze als een elite, zij het op een op amusement gerichte wijze.

Het is natuurlijk niet meer zo dat de elite voor het volk denkt, en dat het volk klakkeloos slikt wat politici zeggen. Dat neemt niet weg dat journalisten de waarden van de rechtsgemeenschap en van burgerschap onder de aandacht zouden moeten brengen, zij het steeds als kritische tegenmacht. Aldus maken zij deel uit van een *Bildungselite* die ertoe bijdraagt dat burgers zich tot autonome en verantwoorde personen kunnen ontwikkelen.

Ter versterking van de democratie zouden pers en politiek zelf-bewust hun kritische en vormende rol kunnen aanvaarden. Zo zouden opiniemakers en journalisten een demasqué van goed-koop scorende politici kunnen inluiden. Een soort ‘contrapopu-lisme’ dat een gezond wantrouwen tegen politieke opportunisten kweekt. Zolang pers en politiek de kaart van ‘rauwe opinie’ blijven spelen, loont het op verontwaardiging te mikken. De prijs die daarvoor wordt betaald is duidelijk: de roep om het democrati-sche tekort zal alleen maar schriller klinken.

Mondig tegen elke prijs.book Page 44 Wednesday, January 30, 2008 12:12 PM

HOOFDSTUK 5

ONNODIG KWETSEN VERBIEDEN?

Het publieke debat is geen rustig bezit. Zo worden politieke uitspraken over de islam, tolerant dan wel intolerant, door de strijdende partijen al snel als kwetsend ervaren. Ging voor de eeuwwisseling de zorg met name uit naar het antisemitisme dat vooral door rechts-extremistische groepen werd gepraktiseerd, na de terroristische aanslagen op de Twin Towers, Madrid en Londen en de moord op Van Gogh is de islam object van kritiek, afkeuring en maatschappelijke woede geworden. Dat is in veel opzichten begrijpelijk vanwege de oproepen tot een 'heilige oorlog' tegen het westen. Die oproepen, alsmede antisemitische uitingen (en andere beledigende uitingen, bijvoorbeeld gericht tegen homoseksuelen), treft men ook regelmatig aan op radicale moslimsites.

Fortuyn's opvattingen over meningsvrijheid hebben zich intussen wijd verbreid. Er mag in het Nederlandse publieke debat meer worden gezegd dan in de jaren negentig het geval was. De balans tussen uitingsvrijheden en uitingsdelicten is na 2001 dan ook veranderd: de bestrijding van discriminatie lijkt het af te leggen tegen de bescherming van uitingen.³⁹ Dat is niet onproblematisch. Want ook haatzaaiers hebben meer uitingsvrijheden naar zich toe kunnen trekken. Op internet zijn haatuitingen een alledaagse zaak geworden. Moslims en niet-moslims kunnen hierdoor in een zichzelf versterkende spiraal van wederzijds wantrouwen en vijandigheid terechtkomen.

39. Zie Jaap van Donselaar & Peter Rodrigues, *Monitor Racisme & Extrem-Rechts. Zesde Rapportage*, Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden, 2004, p. 169.

Mag de vrijheid van meningsuiting daarom strafrechtelijk worden ingeperkt? Welke middelen zijn voorhanden om kwetsende en haatdragende uitingen te bestraffen? Volstaan die middelen?

‘Plotseling mag alles worden gezegd’

Zoals bekend pleitte Fortuyn voor het schrappen van het beginsel van antidiscriminatie uit de grondwet (*de Volkskrant* 9 februari 2002). Hij bedoelde daarmee dat kritiek leveren op culturele of godsdienstige praktijken of overtuigingen geoorloofd hoort te zijn. Aanzetten tot fysiek geweld achtte hij verwerpelijk, maar ‘als een imam weet te vertellen dat mijn levenswandel volstrekt verwerpelijk is en beneden die van varkens ligt: oké, dan zegt hij dat maar’. Het publieke debat wordt volgens Fortuyn te zeer beperkt wanneer uitlatingen als ‘wij willen in Nederland geen minderheden die vrouwen achterstellen’ worden veroordeeld. Daar had hij stellig gelijk in.

Mede door toedoen van Fortuyn is er meer ruimte geschapen voor stevige uitspraken en kritiek. Werd fractievoorzitter Hans Janmaat van de Centruumpartij nog veroordeeld voor een reeks uitlatingen waaronder ‘wij schaffen, zodra wij de mogelijkheid en de macht hebben, de multiculturele samenleving af’,⁴⁰ nu zouden deze uitlatingen niet meer als discriminerend worden afgewezen. Ze zijn in de programma’s van de grote politieke partijen opgenomen.

Maar intussen stapelen de kwetsende uitingen zich in de publieke discussie op. Eén van de rechtszaken tegen Hirsi Ali kan als illustratie fungeren voor deze geheel andere tijdgeest. In 2004 stapten verontruste moslims naar de civiele rechter en eisten een verbod op het uitbrengen van het door Hirsi Ali aangekondigde vervolg op de film *Submission*. Die stap werd door velen geridiculiseerd en weggehoond. Moslims zouden de vrijheid van meningsuiting drastisch willen beperken en geen kwaad woord willen horen over Allah of Mohammed. De bewoordingen van Hirsi Ali

40. Hoge Raad 18 mei 1999.

waar de procederende moslims over vielen, hadden onder andere betrekking op de zinsnede waarin de profeet Mohammed werd afgeschilderd als een pedofiel en moslimmannen hun 'zinnelijke driften, gelijk een geitenbok' niet zouden kunnen beheersen. Volgens de rechter had de gedaagde wel wat meer prudentie in acht kunnen nemen, maar ze had niet bewust het oogmerk gehad de eisers te kwetsen. Gedaagde zou in het kader van haar strijd tegen vrouwenonderdrukking en -mishandeling bewust hebben gekozen voor 'een methode die prikkelt en aanzet tot een debat over hervorming van de islam'.⁴¹ Die uitleg valt te billijken, maar laat onverlet dat veel moslims *Submission* als een oorlogsverklaring hebben ervaren.

Het lijkt erop dat de rollen tijdens het proces werden omgedraaid: niet Hirsi Ali maar de tegenpartij stond in de beklaagdenbank, omdat Koranteksten de onderdrukking van vrouwen zouden aanmoedigen. In zekere zin bevestigde de zaak dat de moslims eigenlijk nog 'achterlijk' zouden zijn. De zaak ademt ook de tijdgeest van 'ik mag alles zeggen ten koste van gelovigen'. Zet men dat af tegen het 'muilkorven' van Janmaat in de jaren negentig, dan kun je moeilijk anders concluderen dan dat uitspraken van rechters in sterke mate de uitdrukking zijn van het vigerende maatschappelijke krachtenspel. Rechters lijken mee te dobberen op de golven van politieke conjuncturen. Ineens mag alles worden gezegd.

Tegelijk hebben moslims het nakijken. Het cliché dat je maar naar de rechter moet stappen wanneer je bent beledigd, veronderstelt een structuur van gelijke kansen die er niet is. Uit veel onderzoek blijkt dat etnische minderheden weinig vertrouwen hebben in het recht; de ervaring van discriminatie wordt voor zichzelf gehouden; er wordt doorgaans geen klacht ingediend of melding van gedaan. De kosten van het onbelemmerde vrije woord vallen dus bepaald niet voor ieder gelijk uit. Bovendien, niet iedere burger is even mondig en heeft een publiek podium tot zijn of haar beschikking om de tegenpartij een weerwoord te bieden.

41. Vonnis Rechtbank Den Haag 15 maart 2005.

Moslims hebben overwegend berustend gereageerd op provocaties, ook op die van Van Gogh. Ayhan Tonca van het Contact Orgaan Moslims en Overheid: 'Waarom een rechtszaak beginnen die je toch niet wint en daarmee een hoop publiciteit trekken? Onze lijn was: niet reageren. Hem zijn gang laten gaan.' Yassin Hartog van de stuurgroep Islam en Samenleving: 'Als iemand zegt: ik draai een drol op jullie Koran, dan roepen moslims in Nederland heel braaf: dat moet kunnen. Want dat hebben ze hier geleerd. We moeten vooral de boel bij elkaar houden. Gekwetstheid en verdriet moeten we inslikken. Niemand gelooft dat je daarmee bij de rechter terecht kan.'⁴²

De strafbaarstellingen

Het recht op vrije meningsuiting is in de praktijk een 'recht op ongestraft beledigen' geworden. Elk kwetsend woord zou het proces van collectieve waarheidsvinding dienen. De neiging om allerlei verbale bagger tot vrije meningsuiting te hernoemen heeft dan ook groteske proporties aangenomen. De mediajurist Egbert Dommering heeft er in veel publicaties op gewezen dat juist het voeren van een zinnig debat het doel hoort te zijn. Een term als 'geitenneuker' kan moeilijk een bijdrage aan dat debat worden genoemd. Bovendien: als de maatschappelijke druk om een grote bek op te zetten, blijft aanhouden, wordt sommige groepen geen plek meer gegund in het publieke debat.⁴³

Tijdens het debat over de moord op Theo van Gogh vroeg voormalig minister van Justitie Donner zich af of de bestaande juridische mogelijkheden zouden moeten worden aangepast om opzettelijk krenken tegen te gaan. Vooraleer die vraag te beantwoorden, zal ik eerst de stand van zaken bespreken met betrekking tot de strafbaarstelling van haat zaaien, belediging en godslastering.

Vooropgesteld, allerlei uitingen worden nu reeds buiten de dekking van het grondrecht geplaatst, zoals afpersing, oplichting,

42. Geciteerd in Jos van Dijk, *Dit kan niet en dit mag niet. Belemmering van de uitingsvrijheid in Nederland*, Amsterdam: Otto Cramwinckel 2007, p. 91.

43. Egbert Dommering, 'De Deense beeldenstorm', *NJB* 2006, 11, p. 634-638.

bedreiging, vals alarm, misleidende reclame en meened. Van al die uitingen is relatief gemakkelijk aan te tonen dat ze schade veroorzaken. Sommige kunnen zonder meer bestraft worden, dus ongeacht de schadelijke gevolgen, zoals meened en misleidende reclame of propaganda. Ook het kwaadaardige gebruik van leugens en het doen van onjuiste beweringen die de reputatie van groepen raken, is verboden (laster, art. 262 Sr). Er is geen enkele reden leugens wettelijk te beschermen. Ook is directe opruiing tot wanordelijkheden en openbare gewelddadigheden strafbaar (art. 131 Sr). Ten slotte is racisme of seksuele intimidatie op de werkplek verboden. Werknemers kunnen er aanspraak op maken gevrijwaard te blijven van discriminerende intimidatie, spot en belediging. Aanhoudende verbale intimidaties kunnen de sfeer op de werkvloer (of in de schoolklas) vergiftigen, en een verlamdend effect bewerkstelligen, niet alleen op de directe slachtoffers. Daarbij speelt mee dat je aan dat soort getreiter nauwelijks kunt ontsnappen.

Onbeperkte uitingsvrijheid spreekt dus bepaald niet vanzelf. Er zijn vele typen van inperking voorhanden, waarvoor goede redenen bestaan. Dat geeft aan dat het vraagstuk in wezen draait om het evenwicht tussen vrijheid en verantwoordelijkheid.

Voor kwetsende en beledigende uitlatingen die in het publieke debat worden gedaan, ligt dat anders. Zodra uitingen opiniërende componenten bevatten, is er weinig houvast voor strafbaarstelling. Bovendien, kwetsende kritiek houdt niet per se minachting in of bewuste aantasting van integriteit. Kwetsen bestrijkt een breed scala van uitingsvormen en uitingswijzen, van latente of impliciete vormen van krenken tot expliciete en systematische afwijzing van sommige groepen, van intuïtieve aversie tot openlijke haat. Dat geeft aan dat het moeilijk is te bepalen voor welke 'kwetsuren' de vrijheid van meningsuiting eventueel zou moeten wijken. Vervolging van beledigende uitlatingen blijkt dan ook een juridisch mijnenveld. Niet zelden spelen geheel verschillende gevoeligheden: wat de een ervaart als een onproblematische uitlating, is in de ogen van de ander een schandelijk delict.

Het Wetboek van Strafrecht biedt de rechter echter enkele wetsartikelen om haatdragende en onnodig kwetsende uitingen

aan te pakken. Vooral de artikelen 137c-e die discriminatoire uitingen strafbaar stellen, zijn van belang.

Haat zaaien

Artikel 137d verbiedt het ‘aanzetten tot haat’: het opzettelijk agiteren, het opruien door openlijk uiting te geven aan vijandschap of grove minachting. Het gaat hier om uiting geven aan een gevoel van diepe afkeer voor een kwetsbare groep mensen, gepaard met het onverzoenlijke verlangen om die groep te (zien) verdelgen. De verdachte zegt in feite dat ieder ander lid van de betreffende groep het volgende slachtoffer kan zijn. Er gaat dus een dreiging uit van aanhoudend of meer (verbaal) geweld jegens leden van minderheidsgroepen. Die dreiging hangt in sterke mate af van de boodschap en de bewoordingen van de verdachte, die al dan niet herhaalde intimidaties suggereren en daarmee angst laten postvatten. In veel opzichten komen haatcampagnes dicht in de buurt van terreur: denk aan de dreigende taal op websites van georganiseerde haatgroepen van extreemrechtse en jihadistische signatuur. Op haatsites wordt de tegenpartij geen enkele meningsvrijheid gegund. Er is geen intentie anderen te overtuigen, tot iets te bewegen of in morele zin te prikkelen.

In veel internationale verdragsteksten worden het aanzetten tot haat en het aanzetten tot geweld in één adem genoemd. De Raad van Europa beklemtoont in Recommendation 20 (1997) dat haatuitingen de democratische zekerheden, de sociale cohesie en het maatschappelijk pluralisme ondermijnen. Bestrijding van dergelijke uitingen is volgens de Raad des te urgenter naarmate de sociale spanningen tussen de bevolkingsgroepen groter zijn. Het gaat dan onder andere om het uitlokken van wraakaanvallen langs groepslijnen, en een verhoogd risico op ‘imitatiemisdad’.

De cruciale vraag is hier welke bewoordingen eventuele ordeverstoringen teweeg kunnen brengen. Wanneer mag men redelijkerwijs verwachten dat die bewoordingen bijdragen aan een klimaat van haat en vijandschap en het ontstaan van rellen, en op welke termijn?

Belediging

Beledigende uitlatingen zijn doorgaans van een andere aard. De belediging is primair afgestemd op het neerhalen van de status van de opponent (de goede naam, reputatie, rang of stand). Beledigende uitlatingen hebben echter zelden geleid tot een vervolging en/of veroordeling op grond van artikel 137c. Niet verwonderlijk want de publieke discussie krijgt van het Europese Hof voor de rechten van de mens extra bescherming. De vrije meningsuiting is namelijk juist ook bestemd voor meningen die 'shock, offend and disturb'. Burgers zullen dus confronterende of controversiële opvattingen waarin krenkende kwalificaties voorkomen, moeten dragen. Zij worden geacht de argumenten achter de provocatie te kritiseren.

Dit ligt anders voor racistisch getinte uitlatingen die de menselijke waardigheid aantasten. Uitdrukkingen als 'christenen zijn ondemensen' en 'islamieten moeten ze de zee in sturen' zijn strafwaardig, omdat de mikpunten ervan worden behandeld alsof ze een moreel gesproken inferieure status hebben. Ook zeer grove beledigingen, ook wel *fighting words* genoemd, zijn strafwaardig, omdat ze op geen enkele manier bijdragen aan publieke meningsvorming. Pure scheldwoorden en geritualiseerde verwensingen als 'ze zijn jullie vergeten te vergassen' worden ook wel aangemerkt als 'non-speech'. Dan is sprake van schofferen om het schofferen. Niettemin, het onderscheid tussen opinie en puur schelden is vaak moeilijk te maken: hoewel een term als 'kankerjood' geenszins als opiniebijdrage kan worden gezien, staan sommige vechtformules zoals 'moslims oprotten' in het teken van een onuitgesproken politiek programma.⁴⁴

Enkele tamelijk recente voorbeelden uit de nationale rechtspraak.⁴⁵ Twee mariniers werd verweten dat zij moslims hadden beledigd door in het openbaar onder meer uit te krijen: 'fuck

44. Zie voor deze ingewikkelde problematiek de proefschriften van Theo Rosier (*Vrijheid van meningsuiting en discriminatie in Nederland en Amerika*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1997) en Aernout Nieuwenhuis (*Over de grens van de uitingsvrijheid*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 1997).

45. Zie B. van Stokkom, H. Sackers & J-P. Wils, *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst, en haatuitingen*, Den Haag: WODC 2007, hoofdstuk 5.

Islam', 'alle moslims moeten dood' en 'krijg de tering met alle moslims'. De rechtbank in Arnhem kwalificeerde deze uitlatingen als godsdienstdiscriminatie en veroordeelde de inmiddels ontevreden ontzagen militairen. Vergelijkbaar is een vonnis van de Bosche rechtbank uit 2005, waarin (onder meer) de uiting op een pamflet 'Stop het gezwel dat Islam heet' werd beoordeeld. De rechtbank vond dit een onnodig grievende uitlating, die op geen enkele wijze past in een maatschappelijke context en die evenmin is gedaan vanuit een bepaalde geloofsovertuiging over een belangrijke morele kwestie.

Maar zodra uit de context van de uitlatingen blijkt dat ze bijdragen aan het publieke debat, volgt al snel de conclusie dat van strafbare belediging geen sprake is. Zo sprak het Haagse hof op 18 november 2002 imam El Moumni vrij die in het televisieprogramma *Nova* homoseksualiteit had vergeleken met een 'besmettelijke ziekte'. En Ayaan Hirsi Ali omschreef in dagblad *Trouw* de islam 'naar sommige maatstaven gemeten' als 'achterlijk'; zij noemde de profeet Mohammed 'pervers'. In 2003 zag het Openbaar Ministerie af van vervolging, hoewel er zeshonderd klachten waren binnengekomen.

Het grote nadeel van deze toetsingen is dat 'de context' van een beledigende uitlating een diffuus kader heeft, aan het tijdsbeeld onderhevig is en daarmee ook aan de publieke opinie. Daardoor blijft het moeilijk te voorspellen wanneer iemand in het ene geval de vrijheid van meningsuiting geniet en in een ander geval strafrechtelijk aansprakelijk blijkt. Van een op dit punt robuust strafrecht is dus geen sprake.

Godslastering

Dat geldt in nog mindere mate voor artikel 147 Sr, waarin smadelende godslastering strafbaar is gesteld. Deze strafbepaling heeft sinds het befaamde Ezel-arrest in 1968 rond Gerard Reve haar belang in het positieve recht verloren. Uit dit arrest blijkt dat de Hoge Raad vasthoudt aan de bedoeling van de wetgever: de lasteraar is pas strafbaar als hij onvoorwaardelijk met opzet smaalt.

Voor het Openbaar Ministerie is dat een 'duivels moeilijk te leveren bewijs'. Vervolgingen zijn daarom tot mislukking gedoemd. Een ander probleem is dat het artikel rechtsongelijkheid bewerkstelligt, want niet-christenen kunnen zich er niet (of nauwelijks) op beroepen. Uit de wetsgeschiedenis blijkt namelijk dat de bepaling alleen het christelijke godsbeeld beschermt, en bovendien de krenking van religieuze gevoelens onbeschermd laat.

Strafbepalingen beter benutten

De artikelen 137c-e hebben in veel opzichten de status van een papieren tijger, terwijl artikel 147 na het Ezel-arrest een dode letter is. Toch ligt een verruiming van de strafbaarstellingen zoals voormalig minister Donner wilde, niet in de rede. Wel zouden de eerstgenoemde artikelen effectiever ingezet kunnen worden.

Op de eerste plaats biedt artikel 137d wel degelijk ruimte voor 'robuuste' vervolging van onverbloemde racisten en doorgewinterde haatzaaiers. In die gevallen zou een actiever vervolgingsbeleid kunnen worden gevoerd, vooral wat internet betreft. De politie zou op eigen initiatief opsporingswerk kunnen verrichten in de 'bovenlaag' van haatzaaiende, opruiende en bedreigende uitingen.

Ten tweede biedt de rechtspraak van het Europese Hof ruimte om het bestaande vervolgingsbeleid te heroverwegen. Deze rechtspraak is uitdrukkelijk gekoppeld aan de rol van uitlatingen in het publieke debat. Wanneer bepaalde uitingen – zoals geritualiseerde verwensingen – geen andere functie hebben dan haat zaaien of het minderwaardig verklaren van personen, kan die rol worden betwijfeld. Bovendien oordeelde het Hof in de zaak Otto Preminger uit 1994 dat 'burgers het recht hebben niet beledigd te worden in hun religieuze gevoelens'. Bij de uitoefening van het recht op vrije meningsuiting behoort volgens het Hof ook de beperking dat 'meningen die onnodig beledigend zijn voor anderen en zo een beperking van hun rechten betekenen, zoveel mogelijk vermeden dienen te worden'.⁴⁶

46. Zie uitvoerig Van Stokkom, Sackers & Wils, *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst, en haatuitingen*, p. 132 e.v.

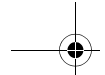
Als uitlatingen nodeloos grievend zijn, uitsluitend het kwetsen als doel hebben en dus geen functie hebben in het maatschappelijke debat, hoeft het strafrecht niet tandoos toe te zien. Uitwassen van onverdraagzaamheid kunnen en moeten strafrechtelijk worden bestreden. De artikelen 137c-e hebben deze functie en er is niets op tegen daadwerkelijk op basis daarvan te vervolgen.

Daarmee is niet beweerd dat genoemde uitingen steeds maar weer strafrechtelijk zouden moeten worden aangepakt, als dat al mogelijk zou zijn. Integendeel, het strafrecht hoort als 'ultimum remedium' te fungeren. Uiteindelijk kan alleen het zelfreinigende vermogen van de samenleving ervoor zorg dragen dat grove uitlatingen tussen bevolkingsgroepen over en weer worden vermindert.

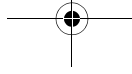
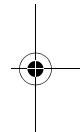
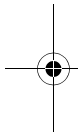
Ten slotte

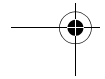
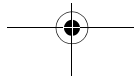
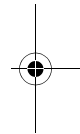
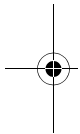
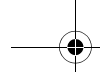
Strafjurist Jan Leijten heeft er meermalen op gewezen dat strafbaarstelling van discriminerende uitingen vooral een symbolische waarde heeft, in die zin dat de overheid aangeeft dat zij bescherming van minderheden serieus neemt. Door afkondiging van die strafbaarstelling wordt duidelijk gemaakt dat uitsluiting en minderwaardigheid niet worden geduld. Dit 'educatief' gebruik van het strafrecht speelt volgens Leijten een legitieme, en vaak onderschatte rol. Zijn Nijmeegse collega Ybo Buruma stemt daarmee in en wijst erop dat de aanpak van godsdienstdiscriminatie vooral betekenis heeft voor groepen met een onzekere maatschappelijke positie. Anders dan seculiere personen ontleent een nog niet 'gearriveerde' bevolkingsgroep haar zelfrespect grotendeels aan hun religie. In 1934 toen de antidiscriminatiebepalingen in wat andere vorm werden ingevoerd, probeerde de wetgever 'onze Israëlitische medeburgers' tegen kwetsende uitlatingen te beschermen. Ook de godsdienst van de in de toelichting genoemde katholieken verdiende respect.⁴⁷

47. Ybo Buruma, *NJB*, 2003, p. 829.

Nu vandaag de dag vooral de moslimgemeenschap door een groot deel van de bevolking vijandig wordt bejegend en de joodse gemeenschap opnieuw met discriminatie en laster te maken heeft, lijkt er behoefte aan afdoende strafrechtelijke bescherming. Had het Openbaar Ministerie dan ook zonder klachten van moslims Van Gogh moeten vervolgen voor de kwalificatie 'geitenneukers'? Voormalig hoogleraar criminologie Wouter Buikhuisen zegt daarover het volgende (*NRC Handelsblad* 4 november 2004): 'Of een dergelijke ingreep succesvol was geweest, is niet belangrijk. Waar het om gaat, is dat het OM het islamitische deel van onze natie het gevoel zou hebben gegeven dat ook zij deel uitmaakt van onze rechtsstaat en op rechtsbescherming mag rekenen.'

NAWOORD

Pleidooien voor fatsoen en terughoudendheid worden heden ten dage niet in dank af genomen. Je krijgt snel het verwijt van ‘slapte’: een laffe poging aardig te zijn voor gevaarlijke lieden en het islamitische terrorisme geen invloed toe te dichten. Maar de oproep de toon van het debat te temperen is natuurlijk niet bedoeld voor extremisten als Mohammed B. of Samir A. Die fanatici zijn het publieke discours ver voorbij. Voor die groep is een harde aanpak vereist en daarover bestaat geen verschil van mening. De oproep de toon te matigen mikt natuurlijk op de meerderheid van niet-radicalen moslims (zie Sjoerd de Jong in *NRC Handelsblad* 8-9 september 2007).

Het is ook bepaald niet zo dat Nederlanders de islam niet zouden durven bekritiseren. De opiniepagina's van de kranten bevatten dagelijks alarmistische stukken over de islam. In Nederland krijgen radicale islamcritici ook veel meer ruimte dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten.⁴⁸ Het zij herhaald, die critici lijken van de beginselen van de verlichting volmaakte geloofsartikelen te willen maken. Ze slaan, zo zegt Sjoerd de Jong, moslims om de oren met hoogdravende lessen over het soort mensen dat ze zouden moeten worden. Het signaal is duidelijk: moslims kunnen niet vertrouwd worden. We willen niets met ze te maken hebben. Die strategie is buitengewoon riskant, omdat ook gematigde moslims het gevoel krijgen dat ze niet welkom zijn in Nederland.

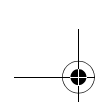
Wilders en consorten zullen daar anders over denken. Hun ‘bijdrage’ aan de discussie bestaat uit een geritualiseerd grommen en blaffen, een holle fraseologie aan gene zijde van de parlementaire mores. Net als zijn tegenstrevers uit de radicaal islamitische hoek bedient Wilders een rancuneleer waarin de minderwaardigheid van ‘de vijand’ op culturele stereotypingen en karikaturen

48. Zie Peter Giesen, *Land van Lafaards? Geschiedenis van de angst in Nederland*, Wormer: Inmerc 2007.

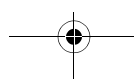
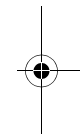
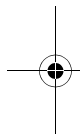
steunt. Die stemmingmakerij zal democraten voor moeilijke keuzes blijven plaatsen: provocaties op redelijke wijze beantwoorden of juist negeren?

Het 'doodzwijgen' van opruiende woorden staat echter in een kwalijke reuk. Als grimmige taal geen aandacht krijgt in pers en media, zo gelooft men, kunnen de feiten over het multiculturele drama niet aan het licht komen. Dat 'negeren' voor de media geen optie is, bewijst de bijdrage van *de Volkskrant* aan de verdwazing rondom het filmplan van Wilders. Die krant bracht in de vier weken na Kerst 2007 een vijftigtal nieuws-, achtergrond- en opiniestukken over het filmplan, meer dan welke andere krant (*NRC Handelsblad* 25 januari 2008). De redactie is kennelijk trots dat ze op de sentimenten van het volk vooruitloopt, maar om de schijn van waarheidsvinding en het registeren van feiten hoog te houden moeten journalisten de vreemdste capriolen uithalen. Zo schrijft 'verslaggever' Weert Schenk op 29 december: 'De nervositeit bij de overheid neemt volgens bronnen toe omdat Wilders tot nu toe geen enkele bereidheid heeft getoond tot enige terughoudendheid met zijn film.' En: 'Beleidsmakers houden er volgens een goed ingevoerde bron rekening mee dat de film meer commotie zal veroorzaken dan de publicatie van spotprenten van de profeet Mohammed in Denemarken.'

De producenten van infotainment en vermaak zijn sowieso gekant tegen een terughoudende benadering. Zij verdienen immers hun brood met opwinding, schandaal, achterklap en heftig spreken. Binnen die bedrijfstak heeft fatsoen de naam vrije expressie te dwarsbomen. Openhartigheid is het motto, ook al kan dat beledigend zijn. Niet zelden wordt het ventileren van woede aangeprezen als morele eerlijkheid. Na grote consternatie volgen echter weldra excuses: 'Het zijn maar woorden!' of 'Het is maar schertsend bedoeld!' Alsof woorden geen betekenis en geen gevolgen hebben. Alsof vooroordelen niet versterkt kunnen worden. Het zal niet meevallen die trend om te buigen. Zolang je applaus krijgt voor het afbekken van je opponent en zolang een formule als 'keihard de leukste' in de mode is en ieders status vergroot, zal een milde toon niet tot de verbeelding spreken.

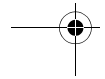
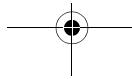
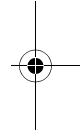
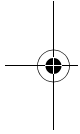
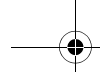

Dat het anders kan, bewijst Vlaanderen waar het debat – het Vlaams Belang ten spijt – relatief relaxed verloopt en sprekers oog blijven houden voor de nuance. Controversiële zaken worden er op fatsoenlijke wijze besproken.

Mondig tegen elke prijs.book Page 60 Wednesday, January 30, 2008 12:12 PM

VERANTWOORDING

Delen van het betoog zijn eerder verschenen in een aantal artikelen in *de Volkskrant*, 'Zeg niet alles wat je denkt' (28 december 2002), 'Liberalen zijn gaan lijken op linkse drammers' (2 april 2004), 'Mening geven is niet potje schelden' (6 november 2004) en 'Onnodig kwetsen schaadt het debat' (4 januari 2007). Verder is gebruikgemaakt van de volgende twee artikelen: 'Negatieve beeldvorming over moslims: intolerantie of cultuurconflict?' in *Justitiële verkenningen* 2007, jrg. 33, p. 50-69 en 'Mondigheid tegen elke prijs' in *Filosofie & Praktijk* 2006, jrg. 27, nr. 2/3, p. 48-56. Hoofdstuk 1 is een uitgebreide en herziene versie van een gelijknamige bijdrage aan de bundel *De grote stilte*, onder redactie van Henk Hofland (Budel: Damon 2007). Hoofdstuk 2 is een herbewerking van enkele paragrafen uit de studie *Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haatuitingen* (Den Haag: WODC 2007). Hoofdstuk 3 is een herziene en geactualiseerde versie van een bijdrage aan de bundel *Grenzen aan tolerantie*, onder redactie van Wil Derkse (Budel: Damon 2004). Enkele paragrafen van hoofdstuk 4 zijn verschenen in *Erasmusplein* 2007, nr. 2. Delen van hoofdstuk 5 verschenen eerder in *Streven* (november 2007) onder de titel 'Godslastering en kwetsing van religieuze gevoelens' (samen met Henny Sackers).

Mieke de Moor en Joos van Vugt hebben (delen van) de tekst van vruchtbaar commentaar voorzien. Veel dank daarvoor. Ook ben ik dank verschuldigd aan collega Henny Sackers voor zijn jurisprudentieonderzoek waarvan delen in hoofdstuk 5 zijn verwerkt.

